

Олександр Заболотний
Віктор Заболотний
Тетяна Попова

Українська мова

Частини 3–4
(січень – травень)

5
клас

Олександр Заболотний
Віктор Заболотний
Тетяна Попова

УКРАЇНСЬКА МОВА

Навчальний посібник для 5 класу

Частини 3–4

Схвалено для використання в освітньому процесі

Учня/учениці _____
(клас)

_____
(навчальний заклад)

_____
(ім'я та прізвище)

Київ
«Гене́за»
2022

УДК 811.161.2(075.3)
З-12

Схвалено для використання в освітньому процесі в закладах загальної середньої освіти, які беруть участь в інноваційному освітньому проєкті всеукраїнського рівня за темою «Розроблення і впровадження навчально-методичного забезпечення для закладів загальної середньої освіти в умовах реалізації Державного стандарту базової середньої освіти» у 2021/2022 навчальному році

(гриф за посиланням: <https://geneza.ua/dodatkovyi-materiali/normativna-baza-listi-pro-nadannya-grifa>)

*Відповідає модельній навчальній програмі
«Українська мова. 5–6 класи» для закладів загальної середньої освіти
(автори: Заболотний О. В., Заболотний В. В., Лавринчук В. П.,
Плівачук К. В., Попова Т. Д.)*

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ:

– теоретичні відомості

– завдання підвищеної складності

– завдання з розвитку мовлення

– завдання з елементами дослідження

– завдання конкурсного характеру

– завдання з додатковими джерелами

Матеріали до уроків розвитку мовлення

<https://cutt.ly/9QCPZKY>

ISBN 978-966-11-1272-7
ISBN 978-966-11-1274-1 (Ч. 3–4)

© Заболотний О. В.,
Заболотний В. В.,
Попова Т. Д., 2022

© Видавництво «Гене́за»,
оригінал-макет, 2022

(Продовження)

27. Чергування голосних звуків

ПРИГАДАЙМО. 1. Що таке суфікс? 2. Який склад називають відкритим?

 289 А. Прочитайте пари дієслів.

лєтїти – лїтати   тєрти – стирати   котїти – катати

Б. Якими звуками різняться корені слів у кожній парі?

В. Простежте, чи залежить чергування в цих словах від місця наголосу та суфікса.

Поняття чергування

Іноді під час творення слова чи зміни його форми замість одного звука з'являється інший. **Наприклад:** *друг – дружити; стіл – стола.* Таку зміну звуків називають **чергуванням**.

В українській мові можливі чергування і голосних, і приголосних звуків.

Чергування голосних

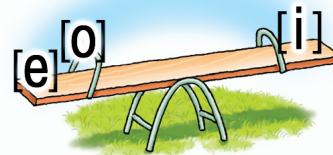
Звуки, які чергуємо	Приклади
[o] – [i] [e] – [i]	<i>кїнь – коня, вїльний – воля, колесо – колїс</i> Примітка. [o], [e] маємо у відкритих складах, а [i] – у закритих
[e] – [o]	<i>четверо – чотири, шести – шостий</i> Примітка. Чергування відбувається після шиплячих звуків
[o] – [a] в дієслівних коренях	<i>схопити – хопати, гонити – ганяти</i> Примітка. [a] маємо перед суфіксом -а- (-я-)
[e] – [i] в дієслівних коренях	<i>пекти – випікати, чекати – очікувати</i> Примітка. [i] маємо перед суфіксами -а- (-я-), -ува-
[e] – [и] в дієслівних коренях	<i>стерти – стирати, виберу – вибирати</i> Примітка. [и] маємо перед наголошеним суфіксом -а-

Зверніть увагу!

Чергуємо звуки, а не букви.

290 I. Прочитайте пари слів. Визначте, які голосні звуки чергуємо в кожній парі.

Робота – робітник, лебединий – лебідь, вечеря – вечорі́, захопити – хапати, сплести – сплітати, завмерти – завмирати, заберу – забирати.

II. Виділені слова поділіть на склади та визначте, які із цих складів відкриті, а які – закриті.

291 Доберіть до кожного з поданих слів його форму або спільнокореневе слово, щоб відбувалося чергування голосних. Запишіть слова парами, а поряд – звуки, які чергуємо.

Зразок. Школа – шкiл [o] – [i].

1. Нога, сокіл, піч, Чернігова, перехід, четвертий, ломити, допомогти, замести, витерти.

2. Корінь, бджола, Тернополя, летіти, чернетка, котити, схопити, плести, здерти.

292 Уставте на місці пропуску відповідне слово. Для цього змініть слово в рамці або доберіть до нього спільнокореневе так, щоб відбулося чергування голосних.

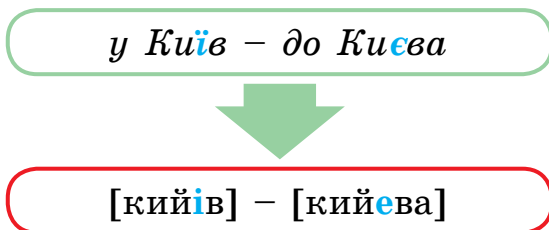
1. Я зупинився перед підземним _____.
2. Екскурсія до _____ була цікавою.
3. Не поспішай _____ захисне покриття.
4. Вранці _____ згряя відлетіла.
5. Усе літо Інна _____ батькам на городі.
6. Учора Денис _____ подвір'я.
7. Наступного року ми будемо навчатися у _____ класі.

перехід
Тернопіль
стерти
лебідь
допомогти
замести
шість

Зверніть увагу!

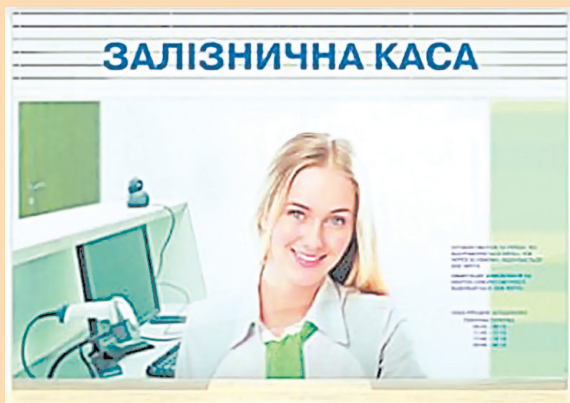
Деколи чергування [e] – [i] «приховано» на письмі буквами е – і.

Наприклад:

293 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що ви з родиною їдете до якогось міста й треба купити квитки. Прочитайте наведене речення-прохання, уставляючи почергово на місці пропуску подані назви міст у потрібній формі. Які чергування звуків ви помітили?

Дайте, будь ласка, три квитки до _____ .

Харків
Миколаїв
Канів
Львів
Тетіїв
Чугуїв
Фастів
Бориспіль

Зразок. Дайте, будь ласка, три квитки до Бердичева.

294 I. Спишіть слова, уставляючи на місці пропуску букву *е* або *и*. Поясніть орфограми, покликаючись на правила написання *е*, *и* в коренях слів та відомості щодо чергування голосних звуків.

1. Вит..рати, вит..рти, вист...лю, вист...лати. 2. Сп..кти, пол..тіти, поч..пити.

II. Прокоментуйте чергування звуків у словах, поданих нижче.

Можу – мігши, вела – вівши, Василів – Василевого, Петрів – Петрового.

295 Знайдіть в інтернеті аудіозапис однієї з указаних нижче пісень. Послухайте запис і випишіть на слух слова з можливими чергуваннями голосних звуків. Хто з вас виписав найбільше таких слів?

1. «*Ой летіли дикі гуси*» (музика І. Поклада, слова Ю. Рибчинського) у виконанні Ніни Матвієнко.

2. «*Нічкою темною*» (музика і слова Н. Май) у виконанні Наталії Май.

296 I. Спишіть, ставлячи подані в дужках слова в потрібній формі. Вимовте звуки, які чергуємо.

1. Хочеш їсти калачі – не сиди на (піч). 2. На городі бузина, а в (Київ) дядько. 3. Від (свій) совісті не (втікати). 4. Кожна травичка на (свій корінь) росте. 5. З (вечір) пригожого аж до ранку вишивала дівчина вишиванку (*Нар. творчість*).

II. Позначте та обґрунтуйте орфограму «Букви *е*, *и* на позначення ненаголошених голосних у коренях слів».

28. Чергування приголосних звуків

ПРИГАДАЙМО. Які слова називають спільнокореневими?

297 А. Простежте, які звукові зміни відбулися в коренях слів кожної групи.

1. Друг – друзі, дружити.
2. Молоко – у молоці, молочний.
3. Кожух – у кожусі, кожушок.

Б. Знайдіть у першій групі форму слова *друг* і спільнокореневе до нього слово.

В. Розкажіть, які можливі чергування приголосних звуків та чи пов'язано це явище зі змінюванням слів.

Чергування приголосних

Звуки, які чергуємо	Приклади	
[г] $\begin{cases} [ж] \\ [з'] \end{cases}$	<i>нога</i> $\begin{cases} ніжа \\ на нозі \end{cases}$	 <i>берегти – бережу, друг – друже, перемога – перемозі</i>
[к] $\begin{cases} [ч] \\ [ц'] \end{cases}$	<i>рука</i> $\begin{cases} ручка \\ в руці \end{cases}$	 <i>пекти – печу, юнак – юначе, квітка – на квітці</i>
[х] $\begin{cases} [ш] \\ [с'] \end{cases}$	<i>вухо</i> $\begin{cases} вушко \\ у вусі \end{cases}$	 <i>колихати – колишу, пастух – пастуше, птах – пташеня</i>
[г] – [з']	<i>дзиґа – на дзигі; Ломáґа (прізвище) – Ломазі</i>	
[д] – [дж] [зд] – [ждж]	<i>ходити – ходжу їздити – їжджу</i>	

Зверніть увагу! Приголосні [г], [к], [х], [г] чергуємо із [з'], [ц'], [с'] перед голосним [і].

298 Прочитайте прислів'я, уживаючи подані в дужках слова в потрібній формі. Які звуки чергуємо в цих словах?

1. Мудрість – найлегша ноша в (дорога). 2. На (язик) медок, а на (думка) льодок. 3. Краще хліб у коморі, ніж перо на (капелюх).

299 Доберіть до поданих слів їхні форми або спільнокореневі слова із чергуванням приголосних. Запишіть слова групами. Вимовте звуки, які чергуємо, та підкресліть букви на позначення цих звуків.

Зразок. Книга – книзі, книжечка. Забігати – забіжу.

Берег, перемога, казати, серветка, Кременчук, горох, тихо, заходити, їздити.

300 ЧОМУ ТАК? Поясніть, чому подані в парах слова вважаємо спільнокореневими, хоча в їхніх коренях немає спільних звуків.

1. Річний – у році.
2. Нога – ніжка.

301 Запишіть іменники у формі зазначеного відмінка. Вимовте звуки, які чергуємо.

1. У давальному: Ольга, Галинка, учителька.
2. У місцевому: підлога, грядка, футболка.
3. У кличному: друг, парубок, козак.

302 Простежте, чи відбувається чергування голосних або приголосних звуків під час зміни форми назви вашого населеного пункту, мікрорайону, вулиці, назви річки, озера тощо, які є у вашій місцевості. Поділіться своїми спостереженнями.

303 I. Прочитайте гумореску Грицька Бойка. Випишіть слова, у яких можливі чергування голосних або приголосних звуків. Хто знайде чотири таких слова? А хто шість? А хто сім?

НЕКУЛЬТУРНІ ХАЗЯЇ

Із гостини по сніжку
Хлопчики вертались,
А товариш запитав:
– Як вам гостювалось?
– Та нічого, все як слід...
Тільки, бачиш, друже,
В тому домі хазяї
некультурні дуже.
Навіть з наших кожушин
Снігу не струсили...
То ми так, як увійшли,
І до столу сіли.

II. Поясніть, до яких видів мовленнєвої діяльності ви вдавалися, виконуючи цю вправу (аудіювання, читання, говоріння, письмо).

304 I. Знайдіть в інтернеті аудіозапис пісні «Духмяна ніч» (музика П. Зіброва, слова Ю. Рибчинського) у виконанні Катерини Бужинської. Послухайте запис і випишіть на слух слова з можливими чергуваннями приголосних звуків. Хто з вас виписав найбільше таких слів?

II. Поясніть, до яких видів мовленнєвої діяльності ви вдавалися, виконуючи цю вправу (аудіювання, читання, говоріння, письмо).

305 Уставте на місці пропуску потрібне слово. Для цього змініть наведене в рамці слово або доберіть до нього спільнокореневе так, щоб відбулося чергування приголосних.

1. Зайду за тобою по _____.
2. Коли повернуся, _____ фото на гугл-диску.
3. У поході люблю їсти _____ картоплю.
4. Завтра я _____ тебе о сьомій.
5. Тепер я сама _____ автомобіль.
6. Люблю слухати, як грають на _____.
7. Ми побачили багато цікавого в _____.

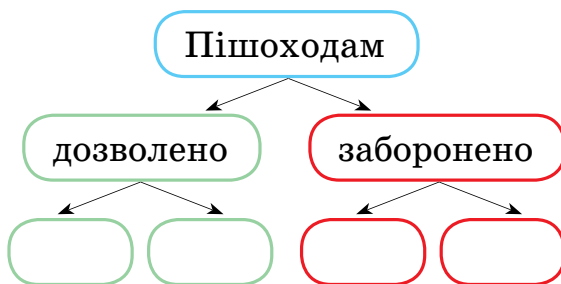
дорога
зберегти
пекти
збудити
водити
сопілка
Прага

306 I. Доберіть і запишіть форми слів чи спільнокореневі слова, щоб відбулися позначені чергування звуків.

[ґ] [з'] [с'] [ш] [ґ]

Дотримуйтеся правил дорожнього руху! Бережіть себе!

II. Складіть усне висловлення за схемою, доповнивши її наведеною поруч інформацією з Правил дорожнього руху. Що означають зображені дорожні знаки?

- ✓ виходити на проїзну частину, не впевнившись у відсутності небезпеки для себе та інших учасників руху
- ✓ рухатися по тротуарах і пішохідних доріжках, тримаючись правого боку
- ✓ переходити проїзну частину по пішохідних переходах, а в разі їх відсутності — на перехрестях по лініях тротуарів або узбіч
- ✓ раптово виходити, вибігати на проїзну частину, в тому числі на пішохідний перехід

(Із Правил дорожнього руху)

III. Знайдіть у наведених правилах слова, до яких можна дібрати форми чи спільнокореневі слова із чергуванням звуків. Запишіть дібрані форми (слова). Чи є виділені слова спільнокореневими?

307 **ПОСПІЛКУЙТЕСЯ.** Чи любите ви кататися на велосипеді, самокаті або скейтборді? Яких правил потрібно дотримуватися, коли рухаєтеся на цих транспортних засобах по тротуарах?

308 Укладіть невелику пам'ятку (у формі переліку порад, схеми, таблиці, малюнка тощо) про дотримання найпоширеніших чергувань приголосних звуків в українській мові.

309 I. Спишіть речення, ставлячи подані в дужках слова в потрібній формі. Підкресліть букви на позначення звуків, які чергуємо.

1. (Друг *у множині*) знаходить щастя, а перевіряє біда. 2. Не шукай грибів у ведмежому (барліг). 3. І короткий хвіст (муха) не подобається (*Нар. творчість*). 4. Близько сорока нових зірок з'являється в нашій (Галактика) кожного року (*З енциклопедії*).

II. Доберіть спільнокореневі слова із чергуванням звуків. Запишіть слова парами, позначте корені.

Допомога, смак, пекти, проїзд.

III. Поясніть, як ви розумієте зміст першого прислів'я.

29. Чергування [у] – [в], [і] – [й]

310 А. Прочитайте вголос подані парами сполучення слів.

працюють у нас – працюють в нас
вітають усіх – вітають всіх

Б. Простежте, сполучення якої колонки вимовляти легше. Чому?

В. Зробіть висновок про те, як за допомогою чергування [у] – [в] досягти милозвучності.

Засіб милозвучності

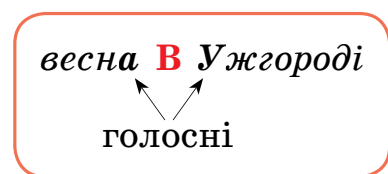
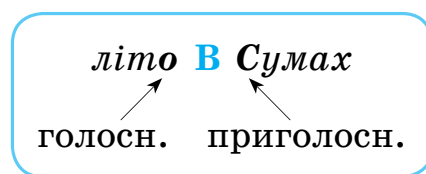
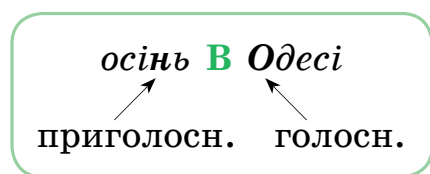
Щоб уникнути збігу приголосних звуків, що є важким для вимови, та щоб досягти **милозвучності**, в українській мові чергуємо [у] – [в], [і] – [й].

Порівняймо:

працюють у полі	працювала в полі
він ішов	вона йшла

Чергування [у] – [в]

Уживаємо У:	Уживаємо В:
між приголосними: <i>вечір у місті; наш учитель; Тарас увійшов</i>	між голосними: <i>живе в Івано-Франківську</i>
на початку речення перед двома чи трьома приголосними: <i>Упритул підійшли... У складних обставинах.</i>	на початку речення перед голосним: <i>В Одесі тепло.</i>
перед <i>в, ф, зв, св, дв, тв, хв, гв, льв</i> і под. (незалежно від кінця попереднього слова): <i>зайшла у фое; живе у Львові</i>	після голосного перед приголосним (крім <i>в, ф, зв, св, дв, тв, хв, гв, льв</i> і под.): <i>пішла в садок; наші вчителі; ***</i>
після паузи (на письмі позначаємо розділовим знаком) перед приголосним: <i>Знаю, у чому секрет.</i>	а також після голосного перед в уживаємо префікс в- : <i>гості ввійшли; Оля вважає</i>
	після приголосного (у тому числі в) перед голосним: <i>човен в очереті; працював в Ужгороді</i>
<p>На початку речення перед одним приголосним переважно вживаємо у: <i>У лісі багато грибів; Угорі сяяло сонце.</i></p> <p>Проте можна вживати також в (якщо це не суперечить іншим нормам): <i>В лісі багато грибів; Вгорі сяяло сонце.</i></p>	

Чергування [і] – [й]

Уживаємо І:	Уживаємо Й:
між приголосними: <i>прийшов і запитав; він ішов</i>	між голосними: <i>Ольга й Андрій; оце й усе</i>

на початку речення: <i>І на тім рушничкові...</i>	після голосного перед приголосним (крім <i>й, я, ю, є, ї</i>): <i>на траві й квітках;</i> <i>великого й малого;</i> <i>вона йшла</i>
перед словом, що починається на <i>й, я, ю, є, ї</i> : <i>Ольга і Йосип; хто і як</i>	
після <i>й, я, ю, є, ї</i> : <i>теорія і практика; мрії і прогнози</i>	
якщо зіставляємо поняття: <i>дні і ночі; батьки і діти;</i> <i>війна і мир; правда і кривда;</i> <i>просто і складне речення</i>	
після паузи (на письмі позначаємо розділовим знаком) перед приголосним: <i>Звечоріло, і пішов дощ.</i> <i>Він, імовірно, нічого не знає.</i>	

Зверніть увагу!

У художньому тексті трапляються відхилення від правил чергування [у] – [в], [і] – [й], що спричинено вимогами ритму вірша або мовними вподобаннями автора.

311 I. Прочитайте текст. Визначте ключові слова (словосполучення).

ВЕРБА

Майже в усіх народів є улюблені рослини-символи. У канадців, скажімо, клен, а в українців – верба й калина.

Верба – одне з найулюбленіших дерев у народі. Здавна супроводжує вона людські поселення і двори. Обсадити вербою ставки й річки – значить укріпити береги, стримати зсуви.

Криниці переважно копали під вербою, бо вона – природний фільтр усіляких домішок. У річці воду для пиття також брали під цим диво-деревом, а у відро клали вербову дощечку. Це дезінфікує воду, поліпшує її смакові якості.

Верби-красуні над ставом – традиційна прикмета українського села (З посібника).

II. Простежте, як у тексті досягається милозвучність мовлення завдяки чергуванню [у] – [в], [і] – [й]. Обґрунтуйте ці чергування.

III. Уявіть себе біля річки з вербами. Опишіть одним реченням, що ви бачите, використавши прийменник **у** або **в**.

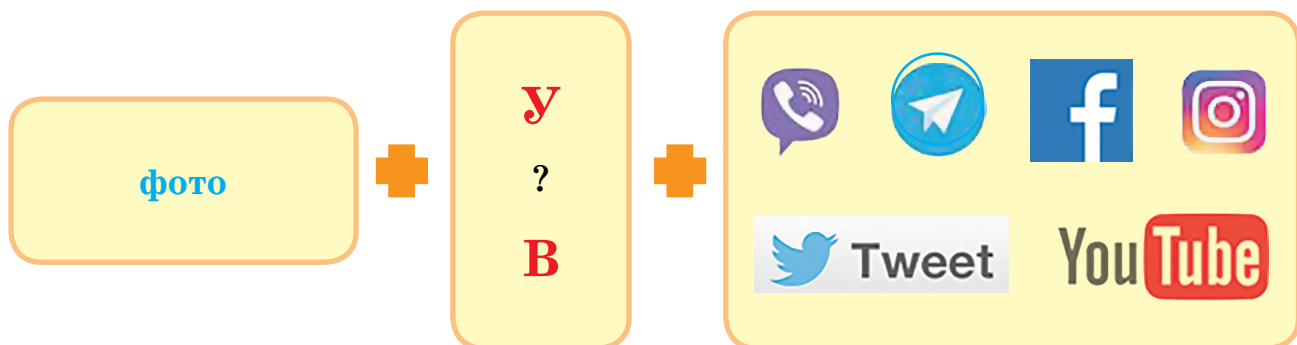
312 I. Спишіть сполучення слів, розкриваючи дужки. Обґрунтуйте свій вибір.

1. Відпочили (у,в) аквапарку, вихід (у,в) місто, купався (у,в)літку, читав (у,в)літку, зникли (у,в) лісі, знає (у,в)се, знав (у,в)се, світло (у,в) фое, вода (у,в) Світязі, запис (у,в) альбомі.

2. День (і,й) ніч, Сашко (і,й) Юрко, дуби (і,й) ялини, батьки (і,й) діти, веселого (і,й) доброго, фільм (і,й)де, друзі (і,й)дуть.

II. З одним сполученням (на вибір) складіть і запишіть питальне речення.

313 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Визначте назви соціальних мереж за логотипами. Утворіть по черзі за схемою словосполучення, використавши назву мережі та вибравши прийменник **у** або **в** (усно). Перевіряйте одне в одного виконання.

Довідка. Вайбер, телеграм, фейсбук, інстаграм, твіттер, ютуб.

314 Випишіть послідовно словосполучення, у яких на місці пропуску треба писати прийменник **в** (а не **у**).

Банк ... смартфоні, тролейбуси ... Рівному, квартира ... Фастові, ескімо ... глазурі, морози ... Європі, сидіти ... вагоні, зима ... Карпатах, Тарас ... Сумах, айсберг ... океані, зареєструвався ... твіттері.

Ключ. Підкресліть у вписаних словосполученнях першу букву першого слова. Якщо ви правильно виконали завдання, то з підкреслених букв прочитаєте назву річки, яка протікає в Європі.

315 Спишіть сполучення слів, розкриваючи дужки, щоб досягти милозвучності.

1. Човен (у,в) очереті, плавав (у,в) озері, ходімо (у,в) кіно, тренуватися (у,в) спортзалі, знятися (у,в) фільмі, їду (у,в) Сваляву, добре (у,в)читися, працюють (у,в)трьох, працювати (у,в)трьох.

2. Швидко (і,й)ди, почекайте (і,й) його, почекайте (і,й) нас, я (і,й) не знав, ціна (і,й) якість, війна (і,й) мир, вишня і яблуна.

316 I. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Поясніть свій вибір.

1. Садок (у,в)же одцвівся (і,й) густо (у,в)крив землю білими пелюстками (Г. Тютюнник). 2. Плачуть (і,й) моляться білі троянди (Л. Костенко). 3. (У,В) своїм краї, як (у,в) раї (Нар. творчість). 4. (У,В) степу ще дужче розжеврїлось, (і,й) на грядках, (у,в) кого

(у,в)же зорано, червоно виблискують скиби*, а (у,в) борознах, як сніг (у,в) проваллі, біліє опалий цвіт (Г. Тютюнник). 5. Тато щось майструє (у,в) дворі (і,й) задоволено на гойдалку поглядає (В. Чухліб).

* *Скі́ба* – шар землі, який вивертає плуг під час оранки.

II. До виділених слів доберіть їхні форми або спільнокореневі слова із чергуванням звуків. Дібрані слова запишіть.

317 I. Розгляньте фото. Які рослини-символи на них зображено? Чи можете ви пригадати пісні, у яких змальовано ці рослини?

II. Складіть невелике повідомлення (5–8 речень) про рослини, які є символами українського народу, дотримуючись правил чергування [у] – [в], [і] – [й].

30. Уживання прийменника з та його варіантів із, зі (зо)

ПРИГАДАЙМО. 1. Що таке спрощення? 2. Які є шиплячі приголосні?

318 А. Прочитайте виразно вголос словосполучення під ілюстраціями, звертаючи увагу на виділені прийменники.

гуляти **з** таксою

гуляти **із** чау-чау

гуляти **зі** спаніелем

Б. Вимовте друге та третє словосполучення, уживаючи замість прийменників *із* та *зі* прийменник *з*. Чи ускладнило це вимову? Чи зашкодило милозвучності?

В. Зробіть висновок про те, з якою метою замість прийменника *з* уживаємо його варіанти *із*, *зі*.

Прийменник з

Ми часто використовуємо прийменник **з**. **Наприклад:** дорога **з** однією смугою, диктант **з** української, зустрітися **з** друзями, потяг **з** Очакова, **з** усіма узгодити; **З** лісу потягло прохолодою.

Утім, збіг прийменника **з** із деякими іншими приголосними може ускладнювати вимову. Наприклад, важко вимовляти *прийшов з школи*. Тому щоб уникнути важких для вимови збігів приголосних та для досягнення **милозвучності** замість прийменника **з** можемо використовувати його варіанти **із**, **зі** (**зо**).

Прийменники із, зі (зо)

ІЗ уживаємо: 1) перед одиничними звуками [з], [с], [ц], [ж], [ч], [ш]; 2) між приголосними	зроблено із золота; іде із села; Із шовку виготовили вітрила; біг із бар'єрами; заміс із міста; лист із Бразилії
ЗІ вживаємо перед сполученням кількох приголосних, якщо першим приголосним є [з], [с], [ш], а також деякі інші (з урахуванням милозвучності)	вийшли зі школи; бери зі столу; разом зі сходом сонця; Зі школи йдемо разом; прибув зі Львова
ЗО вживаємо із числівниками <i>два, три</i>	зо дві сотні; зо три години

Примітка. У позиції перед деякими сполученнями приголосних варіанти **із** та **зі** можуть бути взаємозамінними. **Порівняймо:** *Устав разом із сходом сонця.* – *Устав разом зі сходом сонця.*

Зверніть увагу!

У художньому тексті трапляються відхилення від правил уживання прийменника **з** та його варіантів **із**, **зі**, що спричинено вимогами ритмомелодики або мовними вподобаннями автора.

319 Прочитайте виразно вголос сполучення слів. Обґрунтуйте вживання прийменника **з** та його варіантів **із**, **зі** (**зо**).

Вареники з вишнями, вареники із сиром, вареники зі сметаною, вийшли з оранжереї, зійшла з дороги, вийшли із зоопарку, дивитись із берега, дивитися з берега, пити із чашки, друг із Херсона, вітаю зі святом, боротьба зі шкідливими звичками, розмовляли зі мною, разів зо два.

320 **ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ.** Розподіліть між собою колонки з назвами міст. Утворіть зі своїми словами за схемою словосполучення, вибравши **з**, **із** або **зі** (письмово). Перевірте одне в одного виконання.

ПРИЇХАЛИ

З
?
ІЗ
?
ЗІ

Запоріжжя	Шепетівка
Чернівці	Самбір
Одеса	Львів
Дніпро	Вінниця
Жмеринка	Цюрих
Сквира	Страсбург

321 Уставте на місці пропуску **з**, **із**, **зі** або **зо**.

Відео __ ютубу, чай __ лимоном, вилити __ чашки, рис __ Китаю, прибрати __ столу, вправи __ штангою, яечня __ сиром, проспали __ дві години, салат __ огірками, сторінка __ зошита, __ її приїздом, впливає __ сказаного, витратив __ три сотні, вийшла __ метро.

322 Розкажіть, у чому полягає милозвучність української мови. Визначте з-поміж опрацьованих у цьому розділі тем ті, які пов'язані з милозвучністю мови. Які слова з теми «Спрощення в групах приголосних» «порушують» милозвучність української мови?

Готуємося до тематичного оцінювання

- Букву **и** треба писати на місці пропуску в усіх словах рядка
А ст..хати, хв..лястий, пш..ниця
Б чов..н, гр..міти, нев..димка
В ш..рокий, шел..стіти, ч..ревики
Г сх..лятися, кр..хкий, м..нулий
- Правильну вимову відображає фонетичний запис слова
А вузько [в'у́з'ко]
Б легко [л'є́тко]
В солодкий [сол'о́ткий]
Г вернешся [верне́'шс'а]
- Уподібнення приголосних відбувається під час вимови кожного слова в рядку
А боротьба, милість   В зсунути, довідка
Б граєшся, швидкий   Г вуздечці, клавіатура
- Чергування приголосних можливе в разі зміни обох слів у рядку
А сопілка, калина   В веселка, допомога
Б муха, вітер   Г молоко, Полтава
- Правильно записано всі слова в рядку
А спитати, знести, зфальшивити
Б зкосити, зшити, розтривожити
В спалений, розпитати, бесхлібний
Г спекти, зчистити, безпечний

6. Орфографічну помилку допущено в реченні
 А Орбіту літа дописав листок і ліг на стежку, що прямує в осінь (М. Боровко).
 Б ...Полину в безмежному просторі, легкий, як пір'їна (Д. Ткач).
 В Коли на небі зарожевіла тоненька смушка, озеро почало прокидатися (Д. Ткач).
 Г То пронесеться над болотом чайка, то промайне швидкий чибіс (А. Шиян).
7. Букву *т* треба писати на місці пропуску в обох словах рядка
 А чес..ний, контраст..ний   В пес..ливий, радіс..ний
 Б зап'яс..ний, шіс..надцятий   Г кіс..лявий, очис..ний
8. Прийменник *в* треба поставити на місці обох пропусків у рядку
 А човен ... очереті, гуляли ... саду
 Б сидіти ... вагоні, співати ... хорі
 В знімки ... фотографа, вітрина ... магазині
 Г весна ... Чернівцях, дуб ... лісі
9. Утворіть і запишіть прикметники від іменників *щастя, тиждень*.
10. Запишіть фонетичною транскрипцією слова *боротьба, вечірня*.

ПРОЄКТ

Об'єднайтеся в групи й підготуйте **вікторину** з 8–10 запитань на тему «Фонетика. Графіка. Орфоепія» чи «Наголос у повсякденному житті» (на основі теоретичного матеріалу та вправ параграфів 17–30).

Проведіть вікторину для учнів інших груп.

31. Позначення м'якості приголосних на письмі. Правила вживання м'якого знака

ПРИГАДАЙМО. З якою метою використовують на письмі м'який знак?

- 323 ЧОМУ ТАК?** Поясніть, чому в слові *колодязні* визначаємо три м'які приголосні звуки, хоча в ньому немає жодного м'якого знака. Наведіть аналогічні приклади.

М'якість приголосних на письмі позначаємо:

м'яким знаком (**ь**)
день [ден']

буквою **і**
літо [л'іто]

буквами **я, ю, є**
хвиля [хвіл'а]

Зверніть увагу! Букви **ь, і, я, ю, є** можуть позначати м'якість відразу двох приголосних. **Наприклад:** *капітанський* [кап'ітан'с'кий].

324 I. Прочитайте виразно вірш. Яка його головна думка?

РІДНА МОВА

Народилася я в Україні,
де річки й світанки сині-сині.
Змалку мене вчила моя мати
мову й рідне слово шанувати.
Моя рідна українська мово,
я люблю твоє співуче слово.
Я без нього – наче без родини,
бо я донька рідної України.
Серце моє квітне як в обнові,
коли чую українське слово.
А воно, як птах, небес сягає.
Краще мови рідної немає!

О. Довгоп'ят

II. Знайдіть слова з м'якими приголосними. Визначте, як позначено м'якість цих звуків на письмі: 1) м'яким знаком; 2) буквою *і*; 3) буквами *я, ю, є*.

III. Розгляньте ілюстрацію до вірша та складіть за нею речення, використавши щонайменше одне зі знайдених слів.

325 A. Прочитайте подані парами слова, звертаючи увагу на вживання м'якого знака.

Місцевий відмінок

Називний відмінок

у хатин <u>ці</u>	–	хатин <u>ка</u>
у скринь <u>ці</u>	–	скринь <u>ка</u>
по стежин <u>ці</u>	–	стежин <u>ка</u>
по доріжень <u>ці</u>	–	доріжень <u>ка</u>

Б. У яких словах першої колонки є м'який знак? А чи є він у цих самих словах другої колонки?

В. Зробіть висновок, як можна перевірити написання м'якого знака в словах першої колонки.

М'який знак	
пишемо:	НЕ пишемо:
1) у кінці слова та складу після букв, які позначають м'які приголосні: <i>кін<u>ь</u>, кіль<u>ь</u>це, париз<u>ь</u>кий, мален<u>ь</u>кий, буд<u>ь</u>те</i>	після букв на позначення губних, шиплячих і [г], [к], [х], [г]: <i>голуб, ніч, пишеш</i>

<p>2) у суфіксі <i>-ськ-</i>: <i>морський, людський</i></p>	<p>після <i>р</i> у кінці складу або слова: <i>Харків, чотирма, вірте.</i> Виняток: <i>Горький, Зорькін</i></p>
<p>3) у дієсловах на <i>-ться, -дья</i>: <i>вчаться</i>; у дієсловах перед суфіксом <i>-ся</i>: <i>погодься</i></p>	<p>після <i>н</i> перед <i>ж, ч, ш, щ</i>: <i>тонший, промінчик</i> АЛЕ: <i>няньчити, няньчин, неньчин, доньчин, бриньчати</i> та ін., БО <i>нянька, ненька, донька, бринькати.</i> Виняток: <i>женьшень</i></p>
<p>4) після <i>л</i> перед буквою на позначення м'якого приголосного: <i>сільський, їдальня, пальці</i></p>	<p>між буквами на позначення м'яких або напівпом'якшених приголосних (крім випадків, зазначених у пунктах 2, 3, 4 першої колонки): <i>волинський, кузня, промінці</i> Виняток: <i>тьмянний, різьбяр</i> і похідні від них слова</p>

Зверніть увагу! Якщо м'який знак пишемо у формі **називного** відмінка (*нянька*), то зберігаємо м'який знак і в усіх інших відмінках (*няньці*), а також в утвореному від цього іменника прикметнику із суфіксом *-ин* (*няньчин*). **Порівняймо:**

Пишемо <i>Ь</i>	НЕ пишемо <i>Ь</i>
<p><i>неньці, неньчин</i> (бо <i>ненька</i>) <i>доньці, доньчин</i> (бо <i>донька</i>) <i>Оленьчин</i> (бо <i>Оленька</i>)</p>	<p><i>Наталці, Наталчин</i> (бо <i>Наталка</i>) <i>сторінці</i> (бо <i>сторінка</i>) <i>Олєнчин</i> (бо <i>Олєнка</i>)</p>

Зверніть увагу!

Звуки [г], [к], [х], [г], губні та шиплячі приголосні – тверді. Тому після відповідних букв м'який знак ніколи не пишемо. **Наприклад:** *голуб, ніч, пишеш.*

326 ЧОМУ ТАК? Поясніть, чому після виділеної букви в першому слові м'який знак пишемо, а в другому – не пишемо.

1. Цвірінькати – цвірінчати.
2. Корінь – корінці.
3. Няньчин – Тетянчин.
4. Юленьці – Олєнці.
5. Тернопільський – волинський.
6. Умиваються – умиваєшся.

ОРФОГРАМА

М'який знак

Можна перевірити, змінивши слово

у СКРИНЬЦІ,
бо скринька

у ХАТИНЦІ,
бо хатинка

327 Поставте слова у формі давального відмінка однини, а також утворіть від них прикметники із суфіксом *-ин*. Запишіть слова групами. Як ви перевіряли, чи треба писати м'який знак?

Зразок. Лялька – ляльці, ляльчин.

Вихователька, Тетянка, яблунька, рибалка, матінка, донька.

328 Уставте, де потрібно, м'який знак. Підкресліть орфограму «М'який знак».

1. Змен_шення, промін_чик, нен_чин, цвірін_чати, брин_чання, гон_щик, камін_ці, Натал_чин, підвод_ся, черкас_кий, боїт_ся, куз_ня, різ_бяр.

2. Олén_чин, камін_чик, дон_чин, у жмен_ці, Оксан_ці, уман_ський, поділ_ський, з'ясуєт_ся, т_мянний, тон_ший, закін_чувати, промін_ці, колодяз_ний.

тонший
менший
камінчик
різьбяр
тьмянний

329 I. Спишіть речення, уставляючи, де потрібно, м'який знак. Обґрунтуйте свій вибір.

1. Снігу мен..шає, чорними латами криєт..ся земля (У. Самчук).
2. Степ.. та воля – козац..ка доля (Нар. творчість). 3. Зліва, при мокрій долин..ці, кін..чались жита й починалася лука (М. Коцюбинський). 4. Із ледве чутним щebetанням низен..ко ластівка летить (М. Рильський). 5. О материн..с..ке слово, рідні очі, мені ви ніжніс..т.. і любов.. вливали (В. Грінчак).

II. Підкресліть слова, під час вимови яких тверді приголосні змінюємо на м'які (уподібнюємо).

330 Випишіть **послідовно** спочатку слова, у яких пишемо м'який знак, а потім – у яких не пишемо.

Дібровон..ці, едел..вейс, хатин..ці, Оксан..чин, ремін..чик, снігурон..ці, освіт..ній, нян..чити, лікар..ня, аргентинс..кий.

Ключ. Якщо ви правильно виконали завдання, то з перших букв слів кожної групи прочитаєте назви двох українських річок.

331 Уставте на місцях пропусків слова з рамки в потрібному відмінку.

тримати в _____

зберігати у _____

на маленькій _____

долонька

скринька

вишенька

подарувати _____
записано на _____
веселка в холодній _____

Даринка

сторінка

бурулька

332 ПОПРАЦЬОУТЕ В ПАРАХ. Складіть кожен (кожна) словниковий диктант із шести слів на різні правила вживання м'якого знака. Продиктуйте свої диктанти одне одному, перевірте виконання.

333 I. Хто правильно визначить, скільки м'яких приголосних є в кожному слові?

1. Танцювальний. 2. Яснісінький. 3. Схвильованість.

II. Запишіть за одну хвилину якомога більше слів, у яких: 1) м'який знак пишемо в кінці слова; 2) м'який знак пишемо після *л*.

334 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що ви почали відвідувати гурток. Відтак надсилаєте знайомим відповідне фото й додаєте текст повідомлення. За одним із поданих фото напишіть повідомлення (3–4 речення). Використайте наведені словосполучення.

- ✓ танцювальний гурток
- ✓ знайомляться з мистецтвом
- ✓ зміцнюються фізично
- ✓ дуже подобається

- ✓ різьблення по дереву
- ✓ навчаються проєктувати
- ✓ оригінальні вироби
- ✓ дуже подобається

335 Підготуйте за бажанням відеопам'ятку (постер, слайди, відеоролик, схему) для соціальних мереж про вживання м'якого знака. Не обов'язково розповідати про всі правила. Можна зосередитися на певній групі слів, на одному фрагменті правил тощо.

336 I. Уставте, де потрібно, м'який знак. Підкресліть орфограму й поясніть написання.

Сяд_мо, ковал_с_кий, Хар_ків, велетен_с_кий, учител_чин,
Марин_чин, на яблун_ці, нян_чити, стан_ція, різ_блення, брин_чить,
мен_шен_кий, погод_ся, Хмельниц_кий, хвалит_ся, т_мяніти.

II. Виділені слова запишіть фонетичною транскрипцією. Підкресліть м'які приголосні.

337 Виконайте тестові завдання (перейшовши за QR-кодом, спочатку натисніть кнопку «Тестування»).

Додаткове завдання

338 Розподіліть слова на групи відповідно до написання: 1) з м'яким знаком; 2) без м'якого знака. Виконайте завдання за QR-кодом або за посиланням.

<https://cutt.ly/VYkCMYG>

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ

Орфоепічний тренажер

Вимовте чітко слова, дотримуючись поданих інструкцій.

1. Вимовляйте [л] перед [е] твердо, не допускаючи пом'якшення.

Електрика, балет, білет, телефон, телевізор, волейбол, лейтенант, лебідь, лексика, легенда, легко, колесо, елегантний, календар, проблема, палець.

<i>ПРАВИЛЬНО</i>	<i>НЕПРАВИЛЬНО</i>
ба[л]ет [л]екція проб[л]ема те[л]ефон	ба[л']ет [л']екція проб[л']ема те[л']ефон

2. Вимовляйте [з], [с] перед [е] твердо, не допускаючи пом'якшення.

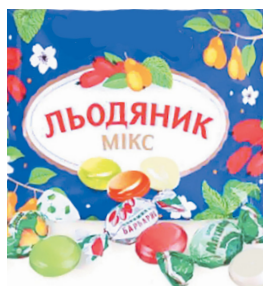
Газета, зефір, розетка, зерно, озеро, лазерний, зебра, земля, сезон, семеро, село, сестра, секрет, секунда, селезень, касета, десерт.

32. Сполучення букв йо,ьо

ПРИГАДАЙМО. 1. Який склад називають відкритим, а який – закритим? 2. Чи можна під час переносу слова розвивати буквосполучення йо чи ьо?

339 А. Знайдіть на упаковках слова зі сполученнями букв йо, ьо.

Б. Вимовте чітко знайдені слова, поділяючи їх на склади. Яке сполучення (**йо** чи **ьо**) може самé бути складом?

В. Простежте, яке сполучення (**йо** чи **ьо**) може бути на початку складу, а яке – у кінці чи в середині складу.

Пишемо ЙО	Пишемо ЬО
для позначення звукосполучення [й] + [о]: йод, його, мільйон, район, бойовий, Воробйов	для позначення м'якості приголосного перед [о]: сьогодні, всього, льон, трьох, Ковальов
ЙО може бути лише на початку складу або цілим складом: буль-йон, ма-йо-нез	ЬО може бути лише в кінці або в середині складу: льо-дя-ник, у-трьох

ОРФОГРАМА

Буквосполучення **йо, ьо**

340 I. Уставте на місці пропуску **йо** або **ьо**. Підкресліть орфограму.

Л__дяний, л__тчик, ма__нез, пол__вий, зна__мити, під__м, трет__го, бо__вий, бад__рий, міль__нер, шампін__ни, га__к, Вороб__в, син__го, кур__з, дз__бик, сер__зно, вол__вий, Корол__в, обідн__го.

II. Виділені слова поділіть на склади та запишіть фонетичною транскрипцією.

341 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що влітку ви гуляєте в лісі. Що відчуваєте? Що бачите? Про що думаєте? Чому треба дбати про довкілля? Розкажіть коротко про це своїм супутникам (супутницям). Використайте кілька слів із буквосполученнями **йо, ьо**. Ви можете скористатися поданими сполученнями слів.

- ✓ знайома стежка
- ✓ майорить барвами
- ✓ курйозний випадок
- ✓ мальовничий краєвид
- ✓ бадьорий настрої
- ✓ кольоровий ліс
- ✓ тьохкає соловейко
- ✓ літнього ранку
- ✓ ранньої пори
- ✓ надвечірнього сонця

342 Об'єднайтеся в групи (за варіантами, рядами тощо). Доберіть до кожного слова спільнокореневе з буквосполученням **йо** або **ьо**. За кожне правильно дібране слово група одержує один бал.

Для першої групи. Хвилюватися, сім, гай, поле, лід, літати, знати.
Для другої групи. Працювати, три, бій, воля, колір, малюнок, діяти.

343 ТРЕТЄ ЗАЙВЕ. Визначте в кожному рядку одне слово, у якому на місці пропуску треба писати **йо** (а не **ьо**).

1. Сер..зний, прац..витий, бад..рий.
2. Пол..вий, під..омний, т..хкати.
3. Л..довий, во..вничий, змал..ваний.
4. С..мий, с..годні, буль..н.

344 I. Спишіть речення, уставляючи на місці пропуску буквосполучення **йо** або **ьо** та розкриваючи дужки.

1. Тихо пл(е,и)ве блакитними річками л..н (*М. Коцюбинський*).
2. Є тисячі доріг, міль..н ву(з,с)ьких ст(е,и)жинок, є тисячі ланів, але один лиш мій (*В. Симоненко*).
3. Усе лякало нас: трава, що тихо ма..ріла, і гаю дал(ь)н..го стіна, що в заході горіла (*Леся Українка*).
4. Над яром явір тонкостанний калині сл..зи вит(е,и)рав (*Д. Іванов*).
5. Буде ще після ц..го простір лиману*, і віт(е,и)р попутний, і біла зам(е,и)тіль ча..к над головою (*О. Гончар*).

* *Лиман* – затока з морською водою або озеро поблизу моря.

II. Визначте в першому реченні частини мови (запишіть скорочено над словами).

III. Знайдіть у першому реченні слово, яке вжито в переносному значенні. Складіть усно із цим словом речення.

33. Уживання апострофа

ПРИГАДАЙМО. 1. Які є губні приголосні? 2. У яких випадках букви **я**, **ю**, **є** позначають два звуки?

345 А. Прочитайте виразно вголос слова. У словах якої колонки є звук [й]?

бур'ян	буряк
в'язати	свято

Б. У яких словах приголосні, позначені виділеними буквами, вимовляємо твердо? А в яких – м'яко чи напівпом'якшено?

В. На основі спостереження зробіть висновок про роль апострофа.

Апостроф ПИШЕМО перед **я**, **ю**, **є**, **ї**:

- після букв **б**, **п**, **в**, **м**, **ф** *б'ється, солов'ї, рум'яний, черв'як*

АЛЕ: якщо перед **б**, **п**, **в**, **м**, **ф** в **корені** слова є інша буква на позначення приголосного (крім **р**), то апостроф **НЕ пишемо:**
свято, цвях, різдвяний

Апостроф ПИШЕМО перед я, ю, є, ї:

• після <i>р</i> , що позначає твердий звук (у вимові чуємо [й])	<i>бур'ян, пір'я, міжгір'я</i>
АЛЕ після <i>р</i> , що позначає м'який звук [р'], апостроф НЕ пишемо : <i>буряк, рюмсаги, рябий</i>	
• після префіксів , що закінчуються на твердий приголосний	<i>від'їзд, роз'яснення, з'єднаний, між'ярусний</i>
• після першої частини складних слів , яка закінчується твердим приголосним	<i>дит'ясла, дієт'їдальня</i>
• у слові <i>Лук'ян</i> та похідних від нього словах	<i>Лук'яненко, Лук'янівка, Лук'янець тощо</i>

Зверніть увагу!

Буквами *я, ю, є, ї* після апострофа позначаємо два звуки – [йа], [йу], [йе], [йї].

Наприклад: *м'ята* [мй'ата].

ОРФОГРАМА

Апостроф

346 ЧОМУ ТАК? Поясніть, чому перше слово кожної пари пишемо з апострофом, а друге – без апострофа. Вимовте чітко слова. Скористайтеся наведеними нижче опорними схемами.

1. Зв'язати – святкувати.	4. Роз'яснення – роззява.
2. Торф'яний – духмяний.	5. Бур'ян – буряк.
3. Без'ядерний – зяблик.	6. Дит'ясла – дитячий.

РІЗДВ'ЯНИЙ

↙ ↘
два приголосних поруч у корені

ПІДВ'ЯЗАТИ

↙ ↘ ↘
один приголосний у префіксі й один у корені

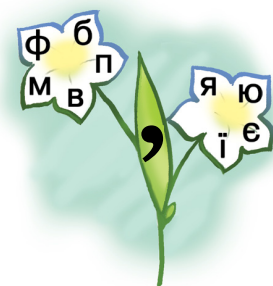
ТОРФ'ЯНИЙ

↙ ↘
два приголосних, але [р] не враховуємо

347 I. Уставте на місці пропуску, де треба, апостроф. Обґрунтуйте написання.

Львів_янин, уп_ятьох, цв_яшок, возз_єднати, медв_яний, риб_ячий, р_ясно, лл_ється, св_ятковий, дит_ясла, черв_як, відв_язати, міжгір_я, з матір_ю, під_їхати, різьб_яр, Лук_ян.

II. Виділені слова запишіть фонетичною транскрипцією.

Апостроф

348 Уставте на місцях пропусків прикметники, утворені за допомогою суфікса **-ян-** від наведених поруч іменників.

Зразок. Трава – трав'яний.

1. Майстер виготовляє _____ капелюхи.
2. _____ бісквіт – альтернатива кремовим тортам.
3. У народній медицині використовують _____ мох.
4. У Львові пройде фестиваль «Спалах _____ зірки».
5. У Китаї є заповідник «_____ острів».
6. Фірма проектує сучасні _____ будинки.

солома

морква

торф

Різдво

мавпа

дерево

349 Уставте в усіх словах, крім одного, апостроф. Позначте префікси. У якому слові й чому не ставимо апостроф?

Роз_яснити, між_ярусний, об_єднати, з_їздити, з_економити, під_в'язати, зв_язківець, від_їжджати, розм_як, без_ядерний, перед_ювілейний.

350 ТРЕТЕ ЗАЙВЕ. У кожній групі слів знайдіть одне, у якому НЕ пишемо апостроф.

1. Мавп(')ячий, черв(')як, об(')єднаний.
2. В(')ячеслав, Над(')ярне, духм(')яний.
3. Верхів(')я, дз(')юрчання, з(')юрмитися.
4. Подвір(')я, без(')іменний, з(')їсти.

351 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що ви забули свої речі в якомусь місці. Відтак спільно з дорослими склали оголошення, щоб розмістити його неподалік. Які слова в оголошенні ви напишете з апострофом?

10 березня на майданчику біля п(')ятого під(')їзду будинку № 3 на вул. Лук(')янівській забули лл(')яний шарф моркв(')яного кольору, а також зв(')язку ключів із дерев(')яним брелоком, на якому вирізьблено ім(')я Св(')ятослав.

*Щого, хто знайшов, просимо повідомити за тел. ...
Наперед вдячні.*

352 Випишіть **послідовно** лише слова з апострофом.

Слов..**янськ**, кр..**якати**, торф..**яник**, рум..**янець**, тьм..**яний**, арф..**ярка**, солов..**їний**, р..**юкзак**, без..**язикий**, узгір..**я**, св..**ячений**, роз..**їхатися**, голуб..**ятко**.

Ключ. Підкресліть у виписаних словах першу букву. Якщо ви правильно виконали завдання, то з підкреслених букв прочитаєте назву європейського міста. У якій країні розташовано це місто?

353 ПОПРАЦЬОУТЕ В ПАРАХ. Складіть кожен (кожна) словниковий диктант із шести слів на правила вживання апострофа. Продиктуйте диктант одне одному та перевірте виконання.

354 I. Спишіть речення, уставляючи, де треба, апостроф. Підкресліть усі вивчені орфограми.

1. Полум..яні язики відривалися від гілок, поволі спадали до землі й кричали під ногами (*У. Самчук*). 2. Бджоли сонячним дощем падають на медв..яний лан (*М. Стельмах*). 3. Сміються, плачуть солов..ї і б..ють піснями в груди (*Олександр Олесь*). 4. Маю я св..яте синівське право з матір..ю побути на самоті (*В. Симоненко*). 5. І океанів тих немає, щоб вірні роз..єднать серця (*М. Рильський*).

II. Знайдіть два слова, у кожному з яких звуків більше, ніж букв.

 355 I. Випишіть спочатку слова з апострофом, а потім – без апострофа. Написання слів, щодо яких виникли сумніви, перевірте за словником.

1. Кав..ярня, зв..язок, під..їзний, зап..ястний, св..яткувати, арф..яр, без..якірний, різдв..яний, рівноправ..я, духм..яний, діет..їдальня, тьм..яніє, любов..ю, Лук..яненко, р..ясний.

святковий
духмяний
без'ядерний
під'їзд
узгір'я
любов'ю

2. Моркв..яний, дит..ясла, св..ященник, матір..ю, торф..яний, переджнив..я, б..ється, мавп..ячий, Св..ятослав, розм..якшити, з..ясувати, пролл..ю, багр..яний, від..єднувати, примор..я.

II. Поміркуйте, які дві орфограми «заховалися» в кожному з виділених слів.

 356 Складіть невеликий опис (4–5 речень) на одну з тем: «Квіти – очі природи», «Сонячний ранок», «Літні барви». Використайте якомога більше слів із довідки. Поясніть написання слів, які ви обрали.

Довідка. Різнобарв'я, рясно, духмяно, м'яко, різнотрав'я, медвяний, п'янкий, зів'ялий, надвечір'я, трав'янистий, в'ється, в'юниться, любов'ю.

357 Виконайте тестові завдання (перейшовши за QR-кодом, спочатку натисніть кнопку «Тестування»).

Додаткове завдання

358 Уставте, де потрібно, апостроф. Виконайте завдання за QR-кодом або за посиланням.

<https://cutt.ly/OYkC8Fh>

359 I. Виберіть із «хмари» слів (с. 27) ті, що містять помилки. Запишіть ці слова правильно. Які дві орфограми об'єднано в цьому завданні?

II. Складіть свою «хмару» слів на правила написання м'якого знака або апострофа. Ви можете намалювати цю «хмару» на аркуші або створити за допомогою електронних засобів.

34. Подвоєння букв на позначення збігу однакових приголосних

ПРИГАДАЙМО. Що таке корінь, префікс і суфікс слова?

360 А. Прочитайте вголос слова. Зверніть увагу на вимову звуків, які позначено двома однаковими буквами.

Осі^нн^ій, сон^нн^ій, оббі^гти, беззвучн^ний, спец^цех.

Б. На межі яких частин слова збігаються ці приголосні?

В. Зробіть висновок, у яких місцях слова може бути збіг однакових приголосних.

Подвоєння букв

Приголосні звуки в деяких випадках вимовляємо довше, ніж звичайно. На письмі такі звуки позначаємо **подвоєними буквами** (двома однаковими буквами), а в транскрипції – значком [:]. **Наприклад:** ос^сінн^ний [ос'ін':ій].

Збіг приголосних

Коли збігаються два однакові приголосні звуки, то пишемо дві однакові букви.

Приголосні можуть збігатися на межі:

✓ префікса й кореня	<i>відділ^ити, оббіг^ити</i>
✓ кореня й суфікса	<i>ден^ний, розріс^ся</i>
✓ двох суфіксів	<i>глиби^нний, письме^нник</i>
✓ частин складного слова (такі слова мають два корені)	<i>спорт^товари, спе^ццех</i>

Зверніть увагу!

З подвоєними буквами пишемо також слова *священник, Вінниця, Ганна, ссавець, лляний, овва* (для вираження здивування), *бовваніти* (виднітися).

ОРФОГРАМА
Подвоєні букви

361 I. Запишіть слова в три колонки залежно від місця збігу приголосних. Яке слово й чому не треба виписувати? Обґрунтуйте подвоєння букв.

Збіг на межі префікса й кореня	Збіг на межі кореня і суфікса	Збіг на межі частин складного слова

Туманний, беззубий, меддопомога, віддати, законно, від'їжджати, оббитий, суперракета, стінний.

II. Виділені слова розберіть за будовою.

362 I. Прочитайте мовчки текст. Чи доводилося вам бувати на гірських річках? Розкажіть про свої враження.

ПІСЕННА ДУША ЧЕРЕМОШУ

Віддавна переказують, що до схід сонця злітаються найдужчі орли полоскати свої дзьоби і крила в бистрині Черемошу. Річка ця несе водограї, щоб химерними закрутинами обіймати задумливі гуцульські гори. Шумить, вирує і пиниться Черемош, оббиває беззахисні береги...

Про що шепочуть пінні хвилі? Які таємниці ховає в собі незмовкна мелодія невидимих струн зачарованої арфи? Яку пісню награв вона, де її початок і кінець? Серцем пізнавати її глибинну печаль і коломийково-грайливі наспіви – така вдача гуцула, що увібрав у свою мову та пісню голос рідної річки.

Снує одвічну пісню швидкоплинний Черемош, а її відгомін западає в душу... (За *І. Пільгуком*).

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Знайдіть і випишіть слова, у яких є подвоєні букви. Обґрунтуйте написання.

2. Прочитайте вголос вписані слова. Поясніть особливості вимови.

3. Доберіть синоніми до виділеного слова.

4. Перекажіть стисло двома реченнями перший абзац.

363 За допомогою префіксів із рамки утворіть від поданих слів нові з **подвоєними** буквами. Запишіть утворені слова, позначте префікси. Ви можете скористатися кожним префіксом кілька разів.

без-

від-

об-

воз-

під-

Земельний, ділити, дзвеніти, зоряний, з'єднувати, дати, битий, бігати, бризкати, дослідний.

Написання НН

Якщо основа слова закінчується на **н** і до цього слова додаємо суфікс **-н-**, то маємо подвоєння – **нн**. **Наприклад:** сонний.

У прикметниках, утворених за допомогою суфіксів **-ан-** (**-ян-**), **-ин-**, **-їн-**, букву **н** не подвоюємо. **Порівняймо:**

Пишемо НН	Пишемо Н
<i>екраН + Н = екранний</i>	<i>глина + ян = глиняний</i>
<i>родиНа + Н = родинний</i>	<i>бджола + ин = бджолинний</i>
<i>глибиНа + Н = глибинний</i>	<i>соловей + їн = солов'їнний</i>

364 Утворіть і запишіть слова з **подвоєними** буквами, додаючи до поданих слів суфікс **н**. Підкресліть і поясніть орфограму.

Зразок. Сезон – сезон**н**ий.

Полудень, телефон, рівнина, зміна, мільйон, істина, судина, баштан.

365 ЧОМУ ТАК? Поміркуйте, чому в першому реченні виділене слово пишемо з однією буквою **н**, а в другому – з двома.

1. Аж ось ми помітили в небі журавли**н**ий ключ, що повертався з вирію.

2. Бабуся навчила нас готувати смачний і надзвичайно корисний журавли**нн**ий напій.

366 I. Спишіть словосполучення, уставляючи, де потрібно, букву **н**.

Цін..ий подарунок, осин..е гніздо, журавлин..ий клич, журавлин..ий чай, двохвилин..а затримка, Півден..ий Буг, щоден..е меню, олов'ян..ий солдатик, бджолин..а сім'я.

II. З одним словосполученням складіть усно питальне речення.

367 I. Уставте, де треба, пропущену букву. Обґрунтуйте написання.

Охорон_ий, рослин_ий, рослин_ість, об_ризкати, в_ічливо, буквен_ий, від_авна, орлин_ий, возніс_я, гречан_ий, перед_ень, зав_ишки, без_вучно, журавлин_ий (від *журавель*), пас_я.

туманний
туманність
туманно
ввічливий
заввішки
священник

II. Виділене слово запишіть фонетичною транскрипцією.

 368 Перегляньте відеоролики за наведеними QR-кодами та знайдіть з-поміж них той, який стосується орфограми «Подвоєні букви». Якщо бажаєте, підготуйте подібне відео та поділіться ним з однокласниками й однокласницями.

<https://cutt.ly/GYkVxB7>
<https://cutt.ly/IYkVE6y>
<https://cutt.ly/UYkVAX8>
<https://cutt.ly/eYkVLSj>

 369 I. Поясніть відмінність у вимові, написанні та значенні виділених слів кожної пари. Якими частинами мови є ці слова?

Ціна товару – **цінна** порада; **хвилина** мовчання – **хвилинна** перерва; відома **істина** – **істинна** мужність.

II. З кожним словосполученням однієї пари (на вибір) складіть усно одне речення.

 370 Чи правильним є твердження, що в слові *віддзвеніти* на межі префікса й кореня спостерігаємо збіг однакових приголосних? А подвоєння букв? Обґрунтуйте відповідь.

371 I. Уставте, де треба, пропущену букву.

Дерев'ян_ий, глибин_ий, безвин_о, закон_о, безсон_ий, від_алено, бджолин_ий, без_ахисний, електрон_ий, під_аватися, годин_ик, закордон_ий, від_звонити, роз_броїти, спорт_овари, розріс_я.

II. Виділене слово розберіть за будовою та запишіть фонетичною транскрипцією. Чи знайдете ви в ньому три орфограми?

35. Подвоєння букв на позначення подовжених приголосних

ПРИГАДАЙМО. 1. Які є м'які приголосні? 2. Коли шиплячі приголосні напівпом'якшуємо?

 372 А. Прочитайте вголос іменники жіночого роду. Визначте число та відмінок слів.

ніччю	радістю
папороттю	щирістю
памороззю	любов'ю

Б. Між якими звуками (голосними чи приголосними) стоять звуки, позначені виділеними буквами?

В. Зробіть висновок про подвоєння букв в іменниках жіночого роду.

Подовження приголосних

Подовжені приголосні вимовляємо протяжніше, ніж звичайно. Такі звуки позначаємо на письмі **подвоєними буквами**. **Наприклад:** *коло**сс**я* [коло**с'**:а]. Подовженими можуть бути тільки м'які й напівпом'якшені приголосні.

Подовжуємо приголосні [д'], [т'], [з'], [с'], [ц'], [л'], [н'], [ж'], [ч'], [ш'] між голосними в таких випадках:	Приклади
в іменниках середнього роду на -я . Виняток: назви малих за віком тварин (<i>гусеня</i> , <i>вовченя</i>)	<i>гілля, знарядддя, знанння, затишшя</i>
у деяких іменниках чоловічого та жіночого роду на -я . Виняток: слово <i>стаття</i> у формі Р. в. мн. – <i>ста- ттей</i>	<i>судддя, Ілля, рілля, стаття</i>
в орудному відмінку (к и м ? ч и м ?) однини імен- ників жіночого роду, які в називному відмінку за- кінчуються на приголосний	<i>сіль – сіллю; ніч – ніччю; мить – миттю</i>
у формах дієслова <i>лити</i> та споріднених дієсловах	<i>ллю, зілляти</i>
у прислівниках на -ння, -нню	<i>спросонння, попідтинню</i>

Подовження зберігаємо й у всіх похідних словах (*жит**т**я – жит-
тєвий, гіл**л**я – гіллячка*).

Зверніть увагу!

1. Приголосні подовжуємо, якщо вони стоять між голосними. **На-
приклад:** *ми**тт**ю, АЛЕ: рад**д**стю, безсмер**т**я*.

2. Не подовжуємо губні приголосні та [р]. **Наприклад:** *люб**о**в'ю,
ма**т**ір'ю, глазу**р**'ю*.

373 I. Прочитайте слова. Обґрунтуйте написання з подвоєними буквами або без по-
двоєння.

Запоріжж**я**, обличч**я**, почутт**я**, почуттєвий, качен**я**, осерд**я**, кров'ю,
ріл**л**я, статей, Росс**ю**, медалл**ю**, щедріст**ю**, заллеть**я**, зранн**я**.

II. Чи є в місцевості, де ви проживаєте, географічні об'єкти, назви яких пишемо з по-
двоєними буквами?

374 ЧОМУ ТАК? Поясніть, чому перше слово пари пишемо з подвоєними буквами, а друге – без подвоєних букв.

1. Полісся – Міжгір'я. 2. Життєвий – листяний. 3. Пам'яттю – по пам'яті.

375 I. Уставте, де треба, пропущену букву.

Знаряд_я, узбіч_я, молод_ю, л_ється, стат_ями, ста-т_ей, відкрит_я, відкрит_ів, кут_я, тигрен_я, розповід_ю, ясність_ю, гіл_ячка, перехрест_я, суд_я, спросон_я.

II. Виділені слова запишіть фонетичною транскрипцією.

376 I. Прочитайте текст. Визначте його тип мовлення. Чим приваблює відвідувачів заповідник «Асканія-Нова»?

кутя
ллється
виллю
гіллячка
гіллястий
узбіччя

АСКАНІЯ-НОВА

Є на півдні України заповідник «Асканія-Нова». Щорічно його відвідують десятки тисяч людей. Хтось приїздить, щоб ознайомитися із системою збереження довкілля, вивчити природні процеси. А хтось просто насолоджується подорожжю, прямуючи до місць відпочинку на узбережжях Чорного й Азовського морів...

У заповіднику науковці виявили майже 500 видів квіткових рослин. Тут можна натрапити на бленя, лисицю, зайця, побачити байбаків, які вигріваються на земляних горбочках.

Неповторні краєвиди степу зі стадами екзотичних тварин, місцини з буйною рослинністю створюють дивовижне відчуття безмежжя і допомагають людині зрозуміти своє місце на планеті Земля (*Із журналу*).

II. Випишіть слова з подвоєними буквами. Поясніть вимову й написання.

III. Зіставте зміст прочитаної статті з реченням, наведеним на с. 33. Знайдіть у цьому реченні хибну інформацію.

За інформацією зі статті «Асканія-Нова», щорічно тисячі людей відвідують заповідник «Асканія-Нова», бо там надзвичайні краєвиди, чудова природа, тому не хочуть їздити до будь-яких інших місць відпочинку в Україні.

«)» **377 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ.** З якою метою люди створюють заповідники та що там можна побачити? Що зображено на фото до попередньої вправи?

378 I. Запишіть іменники у формі орудного відмінка однини. Які два з них треба писати з апострофом?

Зразок. Молодь – молоддю.

Заметіль, ніч, честь, Волинь, Січ, любов, гуаш, подорож, мідь, щедрість, глазур, паморозь.

II. Вимовте утворені форми слів, дотримуючись правил орфоєпії.

379 ТРЕТЄ ЗАЙВЕ. У кожній групі слів знайдіть одне, у якому немає подвоєння букв.

1. Л..ється, передгроз..я, стат..ей. 2. Лют..ю, хитріст..ю, вугіл..я.
3. Дозвіл..я, вовчен..я, мит..ю.

 380 Користуючись електронним словником, розгляньте відмінювання іменників *обличчя, узвишшя*. Чи в усіх відмінках однини зберігається подвоєння букв? А у формах множини? Розкажіть про свої спостереження. Ви можете скористатися наведеним QR-кодом або посиланням.

<https://cutt.ly/dYkVCft>

381 I. Спишіть речення, уставляючи, де треба, пропущену букву. Підкресліть вивчені орфограми.

1. **Істин..а** ввічливість полягає в доброзичливому ставлен..і до людей (*Ж.-Ж. Руссо*). 2. Космічне агентство розробило супер..акету для польоту астронавтів на Місяць (*З випуску новин*). 3. Сонце стоїть високо, сипле рясним промін..ям у відкриті юні облич..я (*О. Гончар*). 4. Колисав мою колиску вітер **рідного** Поділ..я і зливав на сон..і вії степового запах зіл..я (*Олександр Олесь*).

II. Доберіть антоніми до виділених слів.

382 I. Розподіліть подані в рамці слова відповідно до малюнків, зважаючи на лексичне значення та написання. Обґрунтуйте свій вибір.

Суд

суддів
судів
судами
судьями
судовий
суддівський

Суддя

II. Складіть усно одне речення зі словами *суд* і *суддя* (форми слів можна змінювати).

 383 Уставте, де треба, пропущену букву. Позначте корені у виділених словах.

Нашест_я, попідтин_ю, з кут_єю, латат_я, розкіш_ю, підґрунт_я, мит_єво, сторіч_я, ріл_єю. на узвиш_і, розіл_ються, передгроз_я, межиріч_я.

384 I. Спишіть слова, уставляючи, де треба, пропущену букву. Обґрунтуйте написання.

Плаван..я, зі стал..і, стал..ю, Закарпат..я, зал..ється, гіл..ястий, любов..ю, гусен..я, Іл..я, з Іл..єю, колос..я, безсмерт..я, суд..я, стат..я, стат..ей, свіжіст..ю, навман..я.

II. До виділеного слова доберіть спільнокореневі з подвоєними буквами.

385 Виконайте тестові завдання (перейшовши за QR-кодом, спочатку натисніть кнопку «Тестування»).

Додаткове завдання

386 Згрупуйте слова у дві колонки: 1) з подвоєнням; 2) без подвоєння. Виконайте завдання за QR-кодом або за посиланням.

<https://cutt.ly/PYkV7y2>

Проект

Збірник творчих робіт

Об'єднайтеся в групи (по 2–5 осіб) і колективно виконайте запропоноване творче завдання (на вибір).

Види творчих завдань:

- ✓ придумати казку;
- ✓ написати оповідання чи вірш;
- ✓ скласти комікс;
- ✓ намалювати ілюстрацію або плакат;
- ✓ створити карикатуру;
- ✓ розробити макет головної сторінки вебсайту (на аркуші паперу).

Орієнтовні теми творчих робіт: «У світі фонетики та орфоепії», «Пригода в Країні звуків», «Як подружилися голосні і приголосні звуки», «Букви в гостях у звуків», «Острів Фонетика», «Секрети орфографії», «Царівна Орфоепія», «Букви та звуки в туристичному поході».

Готуємося до тематичного оцінювання

1. Виділена буква позначає той самий звук в усіх словах рядка
А Тернопіль, монітор, рішення
Б сіль, Нововолинськ, сюїта
В купатися, Тиса, тямущий
Г дисплей, Дрогобич, Дністер
2. Апостроф треба писати на місці пропуску в усіх словах рядка
А різдв..яний, під..єднати, ластів..я
Б тьм..яний, суб..єктивний, з..їдати
В арф..ярка, зв..язківець, бар..єр
Г св..ященник, розв..язати, безвір..я
3. М'який знак треба писати на місці пропуску в усіх словах рядка
А полтавс..кий, балкон..чик, здаєт..ся
Б брин..чати, сіл..ський, внучен..ці
В сім..десять, малесен..кий, зірон..ці
Г на стеблин..ці, черкас..кий, дз..обати
4. Подвоєні букви треба писати в усіх словах рядка
А гуаш..ю, радіст..ю, зустріч..ю
Б маз..ю, недбаліст..ю, заметіл..ю
В акварел..ю, подорожж..ю, мит..ю
Г мід..ю, матір..ю, тін..ю
5. Букву *н* треба писати на місці пропуску в обох словах рядка
А дерев'ян..ий, щоден..ик
Б ячмін..ий, глинян..ий
В глибин..ий, бджолин..ий
Г район..ий, мільйон..ий
6. Букву *й* треба писати на місці пропуску в обох словах рядка
А сь..огодні, медаль..он
Б буль..он, міль..он
В баталь..он, ль..одовий
Г поль..овий, ма..оріти
7. Орфографічну помилку допущено в реченні
А Дерево стояло ще голе, однак на вітті його вже починалося життя (*Ю. Бедзик*).
Б І ніч проминула, і сон не приніс забуття (*Л. Костенко*).
В Тьмяно полискували наповнені водою колії (*О. Гончар*).
Г Люблю довкіля степове безкрає, могутні м'язи рідної землі (*В. Стус*).
8. Правильну вимову відображає звуковий запис слова
А зв'язок [зв'азók]
Б в'ється [в'йєц:'а]
В латаття [латат'а]
Г каньйон [канйóн]
9. Доберіть слово з подвоєними буквами та складіть із ним речення.
10. Запишіть іменники *любов*, *юність*, *сіль* в орудному відмінку однини.

ВІДОМОСТІ ІЗ СИНТАКСИСУ ТА ПУНКТУАЦІЇ

Синтаксис (від *грец.* syntaxis – побудова, поєднання) – це розділ мовознавства, що вивчає словосполучення і речення.

Пунктуація (від *лат.* punctum – крапка) – це розділ мовознавства, що вивчає правила вживання розділових знаків.

Зб. СЛОВСПОЛУЧЕННЯ

ПРИГАДАЙМО. 1. Які є частини мови? 2. Що таке лексичне значення слова?

387 А. Прочитайте, укажіть іменники та службові частини мови.

біля театру	ляльковий театр	театр і виставка
за переходом	підземний перехід	перехід і зупинка

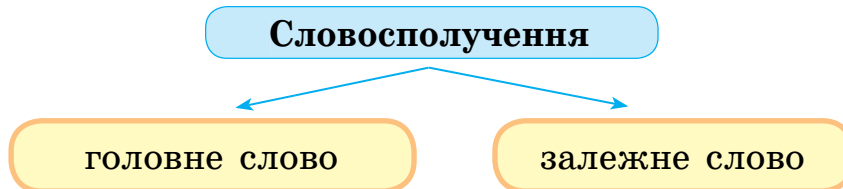
Б. Скористайтеся поданим нижче алгоритмом і визначте, у якій колонці записано словосполучення.

В. Зробіть висновок про особливості словосполучення.

Поняття словосполучення

Словосполучення – це щонайменше два самостійних слова, одне з яких головне, а інше – залежне. **Наприклад:** джерельна вода, працювати за комп'ютером, збирати гриби.

Головним у словосполученні називаємо слово, від якого ставимо питання.

Залежним називаємо слово, яке відповідає на поставлене питання.

Наприклад, у словосполученні *джерельна вода* головне слово – *вода*, бо від нього ставимо питання, а залежне слово – *джерельна* (воно відповідає на питання як а?).

чиї?
татові слова

яка?
джерельна вода

коли?
приїхати вранці

Поєднання слів

Слова в словосполученні пов'язано за змістом і граматично. Для поєднання головного й залежного слів можна використовувати **прийменники** (*на, біля, за, перед, до, від, в, у, з, над, під, для* та ін.).
Наприклад: *пішов за братом, сиділи під деревом, росло на городі, розваги для дітей*).

Зверніть увагу!

1. На відміну від **слова**, словосполучення точніше називає предмет, ознаку, дію, явище. 2. Від **речення** словосполучення відрізняється тим, що не виражає закінченої думки.

388 I. Прочитайте словосполучення та поставте усно питання від головного слова до залежного.

як?
Зразок. *Їхати швидко.*

Спортивний зал, схожий на батька, бігати наввпередки, мікрохвильова піч, повернутися ввечері, посадити в саду, тлумачний словник, готуватися до жнив.

II. Оберіть будь-яких чотири словосполучення та запишіть їх за зразком.

389 I. Розподіліть словосполучення на дві групи й запишіть: 1) з головним словом – дієсловом; 2) з головним словом – іменником. Яке словосполучення виписувати не треба? Чому?

Добре вчитися, зустрітися з товаришем, цікаві атракціони, нетлінна краса, працелюбні мурашки, збирати полуницю, далеко від села, останній місяць, виходити з хати, пишатися успіхами.

II. Складіть усно речення з одним поданим словосполученням (на вибір).

390 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що дідусь і бабуся поцікавилися, як ваші однолітки проводять вільний час, чим захоплюються сучасні п'ятикласники та п'ятикласниці. Розкажіть про це (3–5 речень), використавши не менше трьох поданих словосполучень (форми слів можна змінювати).

✓ відвідувати гурток	✓ слухати музику
✓ гратися на вулиці	✓ займатися спортом
✓ художня вишивка	✓ розвивальні відеоігри
✓ уроки плавання	✓ танцювальна студія
✓ гурток робототехніки	✓ записувати відео
✓ дивитися фільми	✓ кататися на самокаті

Треба розрізняти

До словосполучень не належать:

підмет із присудком (*мама усміхнулася*);

іменник чи займенник із прийменником (*до магазину, за мною*);

однорідні члени речення (*дощ і вітер, ноутбук чи планшет*);

стійкі сполучення слів (фразеологізми*) (*накивати п'ятами, зарубати на носі*).

* *Фразеологізм* – стійке сполучення слів, яке за значенням дорівнює одному слову (*накивати п'ятами – утекти; зарубати на носі – запам'ятати*).

391 ЧОМУ ТАК? Поміркуйте, чому поєднання слів у першій колонці є словосполученнями, а в другій – ні.

люблю малювати
напишу братові

малюю і вишиваю
брат пише

392 Випишіть із поданих сполучень слів словосполучення. Обґрунтуйте свій вибір.

Штучний інтелект, фантазія та інтелект, інтелект дитини, дитина фантазує, на виставці, спілкуватися з ровесниками, бити байдики, сучасна техніка, позитивні емоції, обруч і стрічка, заняття на вулиці, працювати на горбді.

393 I. Випишіть із речень 5–6 словосполучень. Поставте питання від головного слова до залежного (за зразком).

які?
↓
Зразок. *Театральні фестивалі.*

1. У великих і маленьких містах для дорослих і дітей організують театральні фестивалі, книжкові виставки. 2. На літературних фестивалях письменники читають власні поетичні та прозові твори. 3. Книги збільшують наш **словниковий** запас, розширюють світогляд.

II. Розберіть за будовою виділене слово.

III. Складіть висловлення (3–4 речення) з використанням опорних словосполучень: *улюблені книжки, відповіді на питання, запам'ятаю назавжди*.

394 Хто зможе за одну хвилину утворити й записати 7 словосполучень із поданих слів? А хто ще більше? Форму слів можна змінювати. Для поєднання окремих слів можна використовувати прийменники.

День, сорочка, повільно, сонячний, сонце, будинок, вечір, пізно, село, бабусин, плавати, річка, дорога, робота, вранці, клас, великий, ходить, червоний, хлопчик, веселий, мріяти.

Прийменники
*над, про, з, у, до, біля,
за, під (піді), на*

395 Утворіть із кожної пари слів словосполучення, а потім доберіть до нього синонімічне. За потреби для поєднання слів використовуйте прийменники.

Зразок. *Картон, коробка – картонна коробка – коробка з картону.*

Будинок, цегла; діти, іграшки; комп'ютер, програма; економіка, розвиток; земля, Україна; сік, яблука; берег, море.

396 I. Спишіть текст, замінюючи виділені словосполучення синонімічними. Простежте, чи допомогла така заміна посилити виразність та емоційність.

ПИСАНКА – СИМВОЛ ЖИТТЯ

Культурний набуток **народу України** давно увійшов до скарбниці цивілізації світу. Одне з найпочесніших місць у ньому належить писанкарству.

Кожен регіон України має свої традиції у виготовленні писанок. На Наддніпрянщині переважає **орнамент із рослин**; на Поділлі використовують геометричні фігури; у Східних Карпатах малюють тонкими жовтими й білими контурами.

Писанка випромінює радість, красу, тепло **рук людини** (За *Т. Глушенком*).

Музей писанки в м. Коломиї

II. Складіть і запишіть три словосполучення, які можна було б використати для опису поданого фото.

Синтаксичний розбір словосполучення

Послідовність розбору

1. Визначити головне й залежне слово.
2. Поставити питання від головного слова до залежного.
3. Визначити, якими частинами мови виражено головне й залежне слово.
4. Якщо використано прийменник, то вказати це (лише для усного розбору).

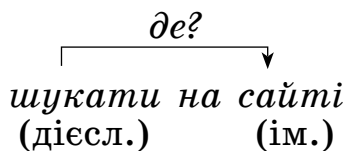
Зразок усного розбору

шукати на сайті

У словосполученні *шукати на сайті* головне слово – *шукати*, залежне – *сайті*. *Шукати (де?) на сайті*. Головне слово виражено дієсловом, залежне – іменником.

Для поєднання головного й залежного слова використано прийменник *на*.

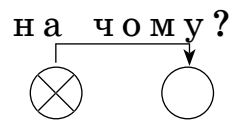
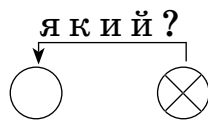
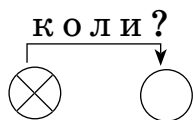
Зразок письмового розбору

397 Виконайте письмово синтаксичний розбір поданих словосполучень.

Зимові розваги, пам'ятають про відпочинок, говорити голосно, гортати сторінки.

398 I. Складіть словосполучення за поданими схемами й запишіть. Виконайте усно синтаксичний розбір цих словосполучень.

II. Складіть і запишіть речення з одним утвореним словосполученням (на вибір).

 399 I. Прочитайте вголос речення, намагаючись інтонацією передати красу природи, її загадковість, спокій.

Тиша ходить між деревами, стає навшпиньки біля кожної черешні, тягнеться до густого листя, до ягід, торкається до них промінням липневого сонця (*В. Грінчак*).

II. Випишіть словосполучення. Виконайте письмово синтаксичний розбір чотирьох із них (на вибір).

400 I. Випишіть одне словосполучення з кожним виділеним словом. Виконайте письмово синтаксичний розбір цих словосполучень.

1. **Прихилилась** до шибки жоржина (*М. Луків*). 2. **Мерзнуть** зорі в небі сірим (*В. Підпалій*). 3. **Признаюсь** у любові лісам, полям, заплавам рік (*В. Крищенко*). 4. Надворі травневе **сонце** сліпучо **виблискувало** в калюжах (*І. Цілик*).

II. Визначте, до яких частин мови належать виділені слова.

Додаткове завдання

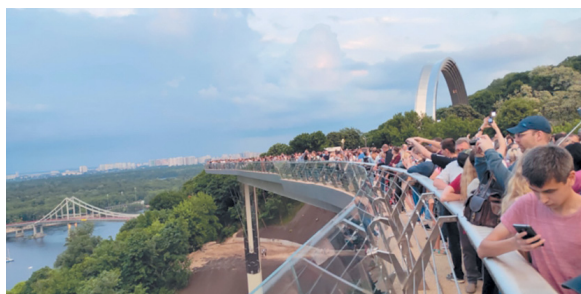
401 Визначити поєднання слів, які не є словосполученнями. Виконайте завдання за QR-кодом або за посиланням.

<https://cutt.ly/FYkBq5x>

37. Граматична помилка в словосполученнях

402 Випишіть із кожного речення одне словосполучення з виділеним дієсловом. Поставте питання від цього слова до залежного. Зверніть увагу, у якому відмінку вжито залежне слово.

Туристи милувалися краєвидом. Злива завдала великого клопоту.

Помилки в побудові словосполучень

Деколи під час утворення словосполучень припускаються помилок, уживаючи залежне слово в неправильній формі. **Наприклад:**

<i>ПРАВИЛЬНО</i>	<i>НЕПРАВИЛЬНО</i>
дякувати Максиму милуватися краєвидом пам'ятник Лесі Українці	дякувати Максима милуватися з краєвиду пам'ятник Лесі Українки

403 I. Спишіть словосполучення. Поставте питання від головного слова до залежного.

Зразок. *Нехтувати (чим?) правилами.*

Пробачив братові, подякував бабусі, дорікати однокласнику, кепкувати з невдахи, насміхатися з однолітка, докласти зусиль, потребує допомоги, оволодівати знаннями.

II. Виберіть із поданих два словосполучення. Складіть і запишіть по одному реченню з кожним із них.

Зверніть увагу!

Вибачати (кому?) сестрі.	Дякувати (кому?) сестрі.
Вибачте (кому?) мені!	Дякую (кому?) тобі!

КОМУ?

404 Спишіть речення, ставлячи іменники, що в дужках, у потрібному відмінку. Поставте усно питання від головного слова до цього іменника.

1. Назар подякував (*учителька*) за допомогу. 2. Відвідувачі подякували (*екскурсовод*) за розповідь. 3. Маринка не змогла вибачити (*подруга*). 4. Сергій пробачив (*кривдник*). 5. Завжди дякуйте (*батьки*). 6. Ми всі подякували (*Марина Тарасівна*) за урок.

🔊 **405** *Попрацюйте в парах.* Уявіть, що, зустрівшись одне з одним, хтось із вас хоче подякувати за допомогу, а хтось – попросити вибачення за запізнення. Складіть усно й розіграйте невеликий діалог відповідно до ситуації. Обов'язково назвіть, комú треба вибачити та комú дякуєте.

406 I. Утворіть із поданими словами словосполучення і запишіть. Зверніть увагу на питання, подані в дужках.

Зразок. *Опановувати (що?) знання.*

Глузувати (з кого?) ... ; дивуватися (із чого?) ... ; зраджувати (кого? що?) ... ; одружитися (з ким?) ... ; сміятися (з кого? із чого?) ... ; не чути (чого? кого?) ... ; не бачити (кого? чого?) ... ; радіти (із чого?) ... ; дякувати (кому?) ... ; оволодівати (чим?) ... .

II. Виконайте письмово синтаксичний розбір двох словосполучень (на вибір).

407 I. Відредагуйте словосполучення, користуючись поданою нижче таблицею «Культура мовлення». Відредаговані словосполучення запишіть за зразком.

Зразок. *Дійти (чого?) згоди.*

Милуватися з краєвиду, сподіватися уваги, нехтувати небезпеку, опановувати технікою, дякую тебе, подякувати однокласників, вибачте мене, потребує допомогу, зраджувати мені.

II. Складіть і запишіть речення з двома словосполученнями (на вибір).

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ

<i>ПРАВИЛЬНО</i>	<i>НЕПРАВИЛЬНО</i>
вибачте мені дякую вам сподіватися на краще оволодівати знаннями опановувати знання милуватися природою нехтувати своїм здоров'ям зраджувати друга потребувати спокою	вибачте мене дякую вас сподіватися кращого оволодівати знання опановувати знаннями милуватися з природи нехтувати своє здоров'я зраджувати другові потребувати спокій

38. Речення, його граматична основа

ПРИГАДАЙМО. 1. На які питання відповідають іменники та дієслова? 2. Які є відмінки іменників?

408 А. Прочитайте. Який набір слів не є реченням? Чому?

1. Почав накрапати дощ.

2. Несподівано
задощило.

3. Маленький
накрапати.

Б. Чи подібні перше й друге речення за змістом? А за будовою?

В. Зробіть висновок, чи кожен набір слів може бути реченням.

Поняття речення

Найменшою одиницею людського спілкування є речення.

Речення – це одне або кілька слів, якими виражаємо відносно закінчену думку. **Наприклад:** *Будуть сонячні весни усміхатися людям (Д. Луценко).*

Речення передає повідомлення, питання, пораду, прохання чи наказ.

Інтонація та зв'язок слів

В усному мовленні на початок і кінець речення вказує відповідна інтонація. Одне речення від іншого відділяємо **паузами**.

Слова в реченні поєднуємо **за змістом і граматично**. Граматичний зв'язок здійснюємо за допомогою закінчень і службових слів (прийменників, сполучників).

409 І. Прочитайте. Чи легко вам було сприйняти інформацію? Що потрібно зробити, щоб полегшити читання та розуміння?

Летів улітку бджолиний рій, сів перепочити на гілку дуба, а тут дупло далі бджоли не полетіли, оселилися в ньому, швиденько почистили затишно стало, сухо невдовзі бджоли обжилися, меду наносили довго їм дупло за вулика правило (За А. Давидовим).

II. Поділіть текст на речення і запишіть. Зачитайте вголос, відділяючи одне речення від іншого паузою.

III. Знайдіть у тексті спільнокореневі слова. Визначте в них корені.

410 І. Відновіть прислів'я, розташувавши слова в потрібній послідовності. Відновлені прислів'я запишіть, усно поясніть їхнє значення.

1. Криниці, водиці, схочеш, бо, не брудни.

2. Вчасно, будеш, рясно, посієш, хліб, мати.

3. Ластівка, весни, не робить, одна.

4. Кататися, возити, люби, возити, любиш, й, саночки.

II. Поясніть на прикладі одного з прислів'їв, що слова в реченні поєднано за змістом і граматично.

III. Змодельуйте усно ситуацію, за якої можна використати одне з прислів'їв (на вибір).

411 I. Прочитайте речення. Чи з них відомо: 1) що дивилися; 2) що прочитав; 3) що обговорювали?

1. Учора ми дивилися. 2. Максим прочитав. 3. Дівчатка обговорювали.

II. Доповніть усно речення словами так, щоб інформація була більш повною.

Граматична основа

Кожне речення має **граматичну основу**, до якої входять підмет і присудок. Підмет і присудок є **головними членами** речення.

Підмет

Підмет – це головний член речення, що називає предмет, про який ідеться в реченні, і відповідає на питання **хто? що?**.

Підмет найчастіше виражено іменником або займенником у **називному** відмінку. **Наприклад:** 1. Вишня губить листя на причілку хати (М. Боровко). 2. Душу й тіло ми положим за нашу свободу (П. Чубинський).

Підмет підкреслюємо однією рисою: _____.

Як визначити підмет?

З'ясуємо, ХТО чи ЩО виконує дію.

Вітер хилить клени.

Клени хиляться від вітру.

Присудок

Присудок – це головний член речення, який називає дію, стан або ознаку, приписувану підмету, і відповідає на питання **що робить підмет? що з ним робиться? який він є? хто він такий? що він таке?**.

У реченні присудок найчастіше виражено дієсловом, рідше – прикметником або іменником. **Наприклад:**

що робило?
1. Травневе сонце в травах спочивало (В. Підпалій).

що вона таке?
2. Книжка – найкращий порадник (Нар. творчість).

Присудок підкреслюємо двома рисками: _____.

Будова граматичної основи	Приклади
один підмет і один присудок	Над хатою <u>пролітають</u> лебеді.
один присудок і кілька підметів до нього	Над хатою <u>пролітають</u> <u>лебеді</u> й <u>лелеки</u> .

Будова граматичної основи	Приклади
один підмет і кілька присудків до нього	<i>Над хатою <u>пролітають лебеді</u> й <u>махують прощально крильми</u>.</i>
один головний член речення (який за формою вираження нагадує підмет або присудок)	1. <i>Білі лебеді!</i> 2. <i>Після бійки кулаками <u>не махають</u> (Нар. творчість).</i>

412 I. Прочитайте текст, у якому підкреслено підмети й присудки.

Київ...

Усі захоплюються його прекрасною історією. Проходили над містом століття, приносили горе й радість, залишали свої сліди на його обличчі. На честь перемоги над печенігами в Києві Ярослав Мудрий спорудив собор Святої Софії. Собор – архітектурна окраса Київської Русі (З довідника).

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Назвіть граматичну основу в кожному реченні. Із чого вона складається?
2. Поставте усно питання від підметів до присудків (де можливо).
3. Визначте, якими частинами мови виражено підмети й присудки.
4. Складіть усно речення про Київ або про місто (село), де ви проживаєте, із присудком *зеленіє*.

Грамматичні основи

Софійський собор у м. Києві

413 I. Спишіть речення. Підкресліть граматичні основи.

1. Туристи в Карпатах насолоджуються гірськими пейзажами.
2. Досвідчені господині лісові ягоди перетирають із цукром або висушують.
3. Узимку рибалки прорубують на річках невеликі ополонки.
4. Лікарські трави збирають у період цвітіння рослин.
5. Пасічники взимку накривають вулики снігом для зберігання тепла.

II. Визначте, якою частиною мови виражено підмет і присудок у кожному реченні.

 414 Розгляньте фото Софійського собору в місті Києві. Чим вас найбільше захоплює ця пам'ятка архітектури? Складіть і запишіть три речення, використавши деякі із запропонованих словосполучень. Підкресліть граматичні основи.

Пам'ятка архітектури, Софійський собор, окраса Києва, золоті бані, древній Київ, дзвони Софії, подих століть.

 415 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Чому ви порадили б своїм друзям і знайомим обов'язково відвідати Київ?

416 Прочитайте речення. Доберіть до них подібні за змістом речення з одним головним членом і запишіть. Підкресліть граматичні основи.

Зразок. *Надходить вечір.* – Вечоріє.

1. Настає світанок. 2. Накрапає дощ. 3. Мете сильний сніг. 4. Гуркотить грім. 5. Падають зірки.

417 ЧОМУ ТАК? Поміркуйте, чому в першому реченні визначаємо лише один головний член, а в другому – два.

1. Кущі засипало пухким снігом. 2. Кущі засипав пухкий сніг.

 418 I. Доведіть, що подані речення мають один головний член. Доберіть до цих речень синонімічні, щоб виділені слова стали підметами. Запишіть речення парами, підкресліть граматичні основи.

Зразок. Замело вітрами стежку. – Замели вітри стежку.

1. Пахло скошеною **травою**. 2. З моря повіяло **холодом**. 3. Дороги залило **дощем**. 4. Пахне зеленим **барвінком**.

419 I. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Обґрунтуйте написання.

1. І ось уп(е,и)ріщив дощ, зашумів над полями, над пасікою (В. Приходько). 2. На протилежному боці долини чорнів бе(с,з)листий ліс (В. Малюк). 3. І древні села перами тополь скорописом листи у літо пишуть (М. Боровко). 4. Багряне сонце сутін(н)ю лісною у **просвіт** хмар показує кіно (Л. Костенко). 5. Прил(е,и)тіли ластів(')ята, сіли край віконця, прин(е,и)сли у нашу хату в(е,и)сняного сонця (В. Крищенко).

II. Підкресліть головні члени речення.

 III. Доберіть синоніми до виділеного слова. Скористайтеся за потреби словником синонімів.

420 Виберіть із поданих дієслів-присудків ті, якими можна заповнити пропуски в реченнях. Ви можете використати кожен із присудків лише один раз. Обґрунтуйте свій вибір.

гупають, спускаються, рясніють

1. На бур'янах ... блискучими діамантами краплі нічного дощу (С. Васильченко).

2. Міріади сніжинок тихо ... на білі шляхи, двори, покрівлі (В. Думанський).

3. Так гарно слухати симфонію літа, коли в садку ... ранні яблука (В. Думанський).

421 *Попрацюйте в парах.* Хтось із вас має виписати речення з одним головним членом, а хтось – із двома. Підкресліть граматичні основи. Обміняйтеся зошитами й перевірте правильність виконання.

1. Велике дерево поволі росте. 2. З порожнього відра води не черпай. 3. Гарними розмовами гостей не наситиш. 4. Гречана каша сама себе хвалить. 5. Без першої ластівки весна не приходить. 6. Пам'ятатимеш до нових віників (*Нар. творчість*).

422 Складіть усно розповідь (казку, оповідання) про соняшник за поданими граматичними основами.

Видніється квітка. Спить соняшник. Сходить зірниця. Пелюстки тремтять. Соняшник чекає, радіє. Сонце піднімається, пливе. Соняшник повертає. Сонце заходить. Квітка усміхається.

423 I. Прочитайте текст. Яку основну інформацію автор хотів передати у виділеному реченні? Що, на вашу думку, потрібно для того, щоб сходження на найвищу гору Українських Карпат було вдалим?

ПІДКОРЕННЯ ГОВЕРЛИ

Щоліта в Карпати приїжджають туристи. Вони мріють про підкорення Говерли. Ви також можете піднятися на найвищу красуню гуцульського краю.

У горах улітку часто йдуть дощі, дують холодні вітри. Різкі зміни в погоді відбуваються протягом кількох годин. Із травня до вересня температура інколи опускається до нуля градусів навіть удень. Тому візьміть із собою накидку від дощу, вітрозахисну куртку, головний убір, черевики або кросівки. Запасіться терпінням і гарним настроєм. **А результат сходження залежатиме від вашої фізичної підготовки.**

Додому ви повернетесь втомленими, але з позитивними враженнями (З довідника).

II. Випишіть із речень тексту граматичні основи.

III. Перекажіть усно прочитане за вписаними граматичними основами.

Додаткові завдання

424 Визначити підмети в реченнях. Виконайте завдання за QR-кодом або за посиланням.

<https://cutt.ly/vYkByUy>

425 Визначити присудки в реченнях. Виконайте завдання за QR-кодом або за посиланням.

<https://cutt.ly/yYlwCYE>

39. Види речень за метою висловлювання та емоційним забарвленням

ПРИГАДАЙМО. Які розділові знаки ставимо в кінці речення?

426 А. Прочитайте речення вголос. Чи з однаковою інтонацією ви їх читатимете? Від чого це залежить?

1. Діти усміхнулися.

3. Діти усміхнулися?

2. Діти, усміхніться.

4. Діти усміхнулися!

Б. З'ясуйте, з якою метою вжито кожне речення.

В. Зробіть висновок про те, від чого залежить уживання розділових знаків у кінці речення.

Речення за метою висловлювання

Розповідні

Питальні

Спонукальні

Розповідне речення

Розповідним називають речення, яке містить повідомлення про якісь факти, явища, події. **Наприклад:** *Над доріжкою з асфальту дві берізки обнялись (В. Сосюра).*

У кінці розповідного речення ставимо крапку або три крапки. Три крапки ставимо на позначення перерваності чи незакінченості висловлювання або в разі, коли той, хто говорить, хоче приховати думку.

Питальне речення

Питальним називають речення, яке містить питання, що спонукає співрозмовника до відповіді або до роздуму. **Наприклад:** *Ти любиш дивитись на небо? (В. Симоненко).*

У таких реченнях питання виражаємо за допомогою питальної інтонації.

У кінці питального речення ставимо знак питання.

Питальні речення можемо починати словами *як, де, звідки, навіщо, відколи, хто, що, котрий, хіба, невже, чи* та ін. **Наприклад:** 1. *Чим допомогти?* 2. *Що трапилося?*

Спонукальне речення

Спонукальним називають речення, яке містить спонукування до дії (наказ, прохання, пораду, заборону, вимогу, побажання тощо). **Наприклад:** *Розкажи мені казку теплим голосом ночі... (Н. Одинець).*

У кінці спонукального речення ставимо крапку або три крапки.

Поняття пунктограми

Пунктограма – це вживання того чи того розділового знака в реченні відповідно до загальноприйнятих правил.

ПУНКТОГРАМА

- Крапка в кінці розповідного та спонукального речення.
- Знак питання в кінці питального речення.

427 I. Прочитайте речення мовчки. Визначте вид кожного з них за метою висловлювання. Обґрунтуйте свою думку.

1. Яким ви уявляєте собі автомобіль майбутнього? 2. У найближчому майбутньому люди пересуватимуться в метро-капсулі зі швидкістю звуку, а літаки та автобуси будуть безпілотними. 3. Утілюйте ідеї з фантастичних фільмів у сучасних наукових лабораторіях та на випробувальних полігонах. 4. З кожним роком люди проєктують більш швидкі, безпечні й екологічні види транспорту. 5. Чи зможуть електромобілі вирішити проблему забруднення повітря?

II. Прочитайте речення вголос, дотримуючись правильної інтонації.

III. Назвіть та обґрунтуйте пунктограми в кінці речень.

428 ПОПРАЦЬОУТЕ В ПАРАХ. Хтось із вас має виписати розповідні речення, а хтось – спонукальні. Перевірте одне в одного правильність виконання. Які речення залишилися невиписаними? Чому?

1. Доцвіли й осипалися квіти в кришталевій вазі на столі (М. Луків). 2. Не стелись, тумане, не шумить, тополі (В. Сосюра). 3. Слова – не просто вітру хвилі (О. Довгон'ят). 4. Чому не спить верба в прозору осінь?.. (М. Стельмах). 5. Витри піт солоний і трудись (М. Луків). 6. Чуєш, як шумить, як шелестить, кипить травнева злива? (В. Мордань).

Зверніть увагу!

Від логічного наголошення того чи того слова залежить зміст питання та ймовірна відповідь. **Порівняймо:**

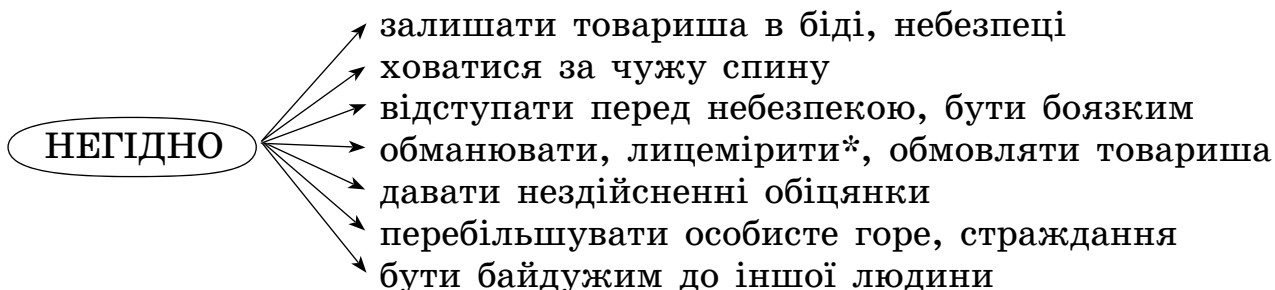
Питання та логічно наголошене слово	Ймовірна відповідь
1. Оксана <i>купить</i> апельсини?	Так, Оксана.
2. Оксана <i>купить</i> апельсини?	Так, <i>купить</i> .
3. Оксана <i>купить</i> апельсини?	Так, <i>апельсини</i> .

429 I. Прочитайте кожне питальне речення кілька разів, щоразу виділяючи більшою силою голосу інше слово. Озвучте ймовірну відповідь на кожне питання.

1. У річці піймали окунів? 2. «Шахтар» гратиме з «Динамо»? 3. Ти мені допоможеш? 4. Володимир принесе книжки?

II. Складіть і запишіть питальні речення, які починалися б словами *коли, куди, навіщо*.

430 I. Прочитайте поради Василя Сухомлинського. Як ви їх розумієте? Чи варто, на вашу думку, їх дотримуватися? Сформулюйте усно ці поради у формі спонукальних речень.

* *Лицемірити* – поводитися нещиро; удавати добродушну, щиросердну людину.

II. Сформулюйте у формі спонукальних речень дві власні поради, яких, на вашу думку, мають дотримуватися учні (учениці).

Речення за емоційним забарвленням

Окличні

Неокличні

Окличні речення

За емоційним забарвленням речення поділено на окличні та неокличні.

Окличні речення виражають сильні емоції – радість, здивування, захоплення, біль, сум, відчай, страх, обурення тощо. **Наприклад:**

Лелеки прилетіли! Прилітайте, лелеки! Лелеки прилетіли?!

розповідне
окличне

спонукальне
окличне

питальне
окличне

В усному мовленні окличні речення вимовляємо з окличною інтонацією, тон підвищуємо на початку й у кінці речення. На письмі в кінці окличного речення ставимо знак оклику.

Відсутність знака оклику та відповідної інтонації свідчить про те, що речення є **неокличним**.

Зверніть увагу!

У питальному окличному реченні ставимо знак питання і знак оклику. **Наприклад:** *Ліси мої, хто вас убереже?! (О. Пахльовська).*

ПУНКТОГРАМА

Знак оклику в кінці окличного речення

431 I. Прочитайте текст, дотримуючись відповідної інтонації. Чому, на вашу думку, у кінці заголовка є знак оклику й знак питання?

НЕВЖЕ ЦЕ МОЖЛИВО?!

Якби ви були світлом, то за секунду облетіли б навколо земної кулі сім з половиною разів!

Якби ви стали звуком, то змогли б облетіти навколо Землі за 4 години!

Якби ми жили на Юпітері, то наша доба складалася б усього з 9 годин. Добре, що на Землі доба триває 24 години, адже нам потрібно стільки всього встигнути протягом дня! (З довідника).

II. З яким почуттям ви вимовлятимете кожне окличне речення тексту (радісті, захоплення, здивування, замилування, співчуття, болю, страху)?

III. Знайдіть у довідкових джерелах цікавий науковий факт (1–2 речення), яким можна було б здивувати ваших однолітків та доповнити прочитаний текст.

432 СИТУАЦІЇ. 1. Уяви, що ти їдеш у громадському транспорті. Тобі потрібно вийти, але перед тобою стоять пасажери. Як ти звернешся до них, дотримуючись гарних манер? Яким видом речення за метою висловлювання та емоційним забарвленням скористаєшся?

2. Уяви, що ти позичив (позичила) флешку однокласнику. Він пообіцяв повернути її наступного тижня, але не дотримав слова. Можливо, забув? Як сказати про це однокласнику, щоб він зрозумів тебе й не образився? Яким видом речення за метою висловлювання та емоційним забарвленням скористаєшся?

433 I. Знайдіть на офіційних сайтах державної адміністрації, Міністерства освіти і науки України, територіальної громади одне цікаве повідомлення про подію, яка сталася впродовж останнього місяця. Перебудуйте текст цього повідомлення (4–6 речень), використавши щонайменше одне питальне та одне окличне речення.

II. Запишіть свій текст на телефон і прослухайте запис. Чи з правильною інтонацією ви озвучили кожне речення?

434 Напишіть для вебсайту або газети вашого навчального закладу повідомлення про цікавий випадок із життя класу (6–10 речень). Використайте різні за метою висловлювання речення, а також окличне речення.

435 I. Прочитайте текст. Що нового для себе ви дізналися? Яка мета цього інформаційного повідомлення?

ЯК ЗБИРАТИ ГРИБИ

Найкраще збирати гриби в горах або в лісі. Уздовж траси рослини можуть містити небезпечні для здоров'я речовини.

Для збирання використовуйте плетені кошики або торбинки з натурального матеріалу. Зрізайте гриби ножем, щоб не пошкодити грибницю.

Недосвідчені любителі «тихого полювання» часто нехтують основними правилами безпеки, що призводить до сумних наслідків. Ніколи не пробуйте сирі гриби на смак і запах. Не збирайте старі, перезрілі гриби. Удома ще раз уважно перегляньте кожен гриб, почистьте й відваріть (*За матеріалами інтернет-джерел*).

II. Випишіть спонукальні речення. Підкресліть у них граматичні основи.

III. Доберіть спільнокореневі слова до виділеного іменника. Позначте корені.

436 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Що, на вашу думку, означає вислів *як гриби після дощу*?

40. Додаток

ПРИГАДАЙМО. Які є відмінки іменників? Які питання кожного відмінка?

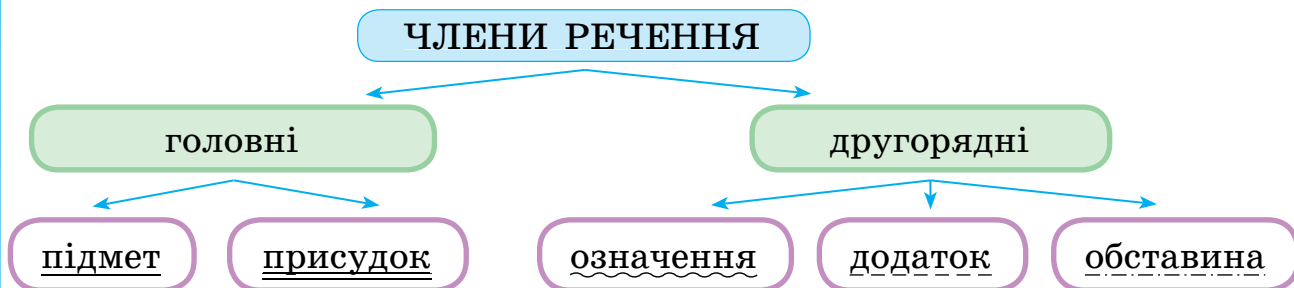
437 А. Прочитайте речення, у яких підкреслено другорядні члени речення – додатки. Визначте, що називають ці додатки (предмет, ознаку предмета чи спосіб дії).

1. Чисте небо не боїться грози (*Нар. творчість*).
2. Мене ліси здоров'ям напували (*В. Симоненко*).

- Б. Якою частиною мови виражено та на яке питання відповідає кожен додаток?
 В. Зробіть висновок про особливості додатка як другорядного члена речення.

Другорядні члени речення

У реченні, крім головних членів, можуть бути ще й другорядні: додаток, означення, обставина.

Поняття додатка

Додаток – це другорядний член речення, який називає предмет і відповідає на питання будь-якого відмінка іменника, крім називного: **кого? чого? кому? чому? кого? що? ким? чим? на кому? на чому?**. **Наприклад:**

кому?
 ┌───────────┴───────────┐
 Даруйте людям радість.
 └──────────────────────────┘
 що?

Додатки підкреслюємо так: _____.

Способи вираження

Додатки найчастіше виражаємо іменниками або займенниками.
Наприклад: Я розкажу тобі цікаву історію.

Зверніть увагу!

До складу другорядних членів речення може входити прийменник.
Наприклад: Хлопець здивовано поглянув на батька.

438 I. Прочитайте речення. Доведіть, що підкреслені члени речення – додатки.

1. Орел мух не ловить. 2. Страх силу одбирає. 3. Вовка ноги годують. 4. За двома зайцями не ганяйся (*Нар. творчість*).

II. Доведіть, що в поданому нижче реченні два додатки.

Сові сонце очі ріже (*Нар. творчість*).

439 Прочитайте речення. Випишіть словосполучення «присудок + додаток». Підкресліть додаток, поставте до нього питання (за зразком).

Зразок. *Ту калину давно посадили батьки (М. Луків).*

Посадили (що?) калину.

1. Від доброти душа тепліє (В. Франків). 2. Пісню калинову я співаю знову (В. Сосюра). 3. Вітер в небі за хмарами гониться (В. Симоненко). 4. Там тиша тишу лагідно колише (О. Лозова). 5. Звозить осінь своє збіжжя... (В. Мордань).

440 I. Спишіть речення. Підкресліть додатки.

1. Із чистого річкового піску виготовляють скло. 2. Кондиціонери охолоджують повітря в приміщенні. 3. Мікрохвильова піч швидко підігріє або розморозить продукти. 4. Чайні листочки заливають окропом. 5. Узимку готують вітамінні салати.

II. Складіть і запишіть одне речення з іменниками *яблуко*, *морква* в ролі додатків.

441 I. Прочитайте виразно вірш уголос. Поміркуйте, чим він співвідносний з картиною О. Шупляка «Клод Моне. Вітряний день».

ВІТЕР

Вітер носить, літає,
Топче луки і поля,
Жовті трави пригинає,
Лист зриває із гілля.
То сирти, стоги розносить,
То у сурми загуде,
То в безсиллі заголосить
І до скелі припаде.

Олександр Олесь

О. Шупляк. Клод Моне.
Вітряний день

II. Підготуйтеся до написання вірша під диктовку. Зверніть увагу на написання виділених слів. Поясніть значення слів *сирта*, *стіг*.

III. Напишіть вірш під диктовку вчителя або однокласника (однокласниці). Написане уважно звірте з надрукованим. Підкресліть додатки.

442 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Оберіть по два іменники. Складіть і запишіть по два речення з кожним обраним іменником так, щоб в одному з них іменник був підметом, а в іншому – додатком. Форму слова можна змінювати. Перевірте одне в одного правильність виконання.

Зразок. *Узимку яблуневий сад відпочивав. Яблуневий сад засипало снігом.*

Дніпро, Десна, автобус, літак.

443 I. Прочитайте текст. Чи є наведена інформація актуальною? Сформулюйте пораду (одне речення) своїм одноліткам на основі прочитаного.

ЧОМУ ЛЮДИ ХВОРІЮТЬ?

Як правило, це відбувається через мікроби (мікроорганізми). Ці крихітні створіння можуть потрапити в наш організм через повітря, воду, продукти. Або ж коли ми торкаємося **брудними** руками свого рота чи очей.

Переважно мікроби не шкодять нам, але іноді вони перемагають – і тоді ми хворіємо. На щастя, активний відпочинок, свіже повітря, правильне харчування допомагають людині бути здоровою (*З довідника*).

II. Спшіть текст, підкресліть додатки. На які питання вони відповідають та якими частинами мови виражені?

III. Доберіть до виділеного слова: 1) антонім; 2) спільнокореневі слова.

🔊 **444** *ПОСПІЛКУЙТЕСЯ*. Що, на вашу думку, означає правильно харчуватися? Які ваші улюблені страви?

Додаткове завдання

445 Знайти додатки в реченнях. Виконайте завдання за QR-кодом або за посиланням.

<https://cutt.ly/YYkBdxt>

41. Означення

ПРИГАДАЙМО. Що таке прикметники? На які питання вони відповідають?

📝 **446** А. Прочитайте речення, у яких підкреслено другорядні члени – означення. Визначте, що називають ці означення (предмет, ознаку предмета чи спосіб дії).

Дорожній знак попереджує про небезпечний поворот.

Завершено будівництво підземного переходу.

Б. Якою частиною мови виражено та на яке питання відповідає кожне означення?

В. Зробіть висновок про особливості означення як другорядного члена речення.

липнути носами до скляних вітрин (І. Цілик). 4. Скільки тепла подаровано цьому камінню!.. (Ю. Андрухович)

II. Доберіть 2–3 синоніми до виділеного слова. За потреби скористайтеся словником синонімів.

450 I. Доповніть речення означеннями, поданими поруч у рамках, і запишіть.

1. Луна в дібровах пісня, чарує світ зоре-
грай (За Д. Луценком).

дніпровський,
солов'їна

2. А степ уже вгортався у прозелень, сонно
зітхав вітрисько, із-за стовпів на шляху
сходив місяць (За Г. Тютюнником).

круглий, червоний,
утомлений

3. Осінь небесами вже несе плач (За Д. Іва-
новим).

розставальний,
жовтокрила, голими,
пташиний

II. Підкресліть граматичні основи та означення.

451 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що вам потрібно привітати з днем народження бабусю. Доповніть речення тексту вітальної листівки означеннями, щоб посилити виразність, образність.

Бабусю!

Вітаю тебе з днем народження. Бажаю щастя, здоров'я, радості. Нехай для тебе завжди усміхається сонце, щебечуть пташки, колосяться жита.

452 I. Прочитайте вголос текст, правильно наголошуючи виділені слова. Визначте тип мовлення. Яке речення виражає тему тексту?

ГОЛОС ПРИРОДИ

Свій голос має кожне дерево в лісі. Округлі тьмяно-зелені листки осики завжди тремтять. Коли здійме́ться сильний вітер, **осіковий** лист рветься, дерево тривожно шумить, ніби скаржить на свою долю.

Радісно, ласкаво шелестить березове листя. **Легкий** приємний голос має м'який лист липи. Могутній дуб при тихому вітрі **басисто** лопоче, сильнішає вітер – дуб наче лається з ним деренчливим голосом.

Легкий вітерець не розбудить **мовчазну** ялину. Йому ні за що зачепитися в її гострій верхівці (За В. Пархоменком).

II. Випишіть із речень тексту означення. Які із цих означень є епітетами?

III. Складіть і запишіть речення з двома виписаними означеннями (на вибір).

453 I. Розгляньте й порівняйте художні фото Нілли Шарафан та Івана Маляренка. Розкажіть, що зображено на кожному з них, які почуття домінують. Яка кольорова гама переважає? На якому фото природна стихія здається більш загрозливою? Які означення можна використати, описуючи зображене?

Н. Шарафан. Стихія

І. Маляренко. Гроза

II. Виконайте завдання одного з варіантів.

ВАРІАНТ А. Напишіть опис (5–7 речень) на тему «Стихія». Використайте епітети, підкресліть їх як члени речення.

ВАРІАНТ Б. Напишіть розповідь (5–7 речень) на тему «Гроза». Використайте епітети, підкресліть їх як члени речення.

454 Спишіть речення, уставляючи на місці пропусків самостійно дібрані означення. Підкресліть члени речення.

1. Чую шепіт ... океану. 2. Прилетіли ... журавлі. 3. Росли ... верба, ... калина і ... тополя. 4. Люблю відпочивати біля ... озера.

455 Виберіть із поданих у рамці означень найбільш доцільні, якими можна заповнити пропуски в реченнях. Кожне означення ви можете використати лише один раз.

розлогими*, **швидкими**, **розкішними****

1. Столичний метрополітен – це велике підземне місто із ... потягами.

2. Над горами розмахувала своїми ... крилами весна.

3. Ліси навколо села вигойдували своїми ... кронами.

* *Розлогий* – крилатий, гіллястий.

** *Розкішний* – тут: пишний.

456 I. Спишіть речення, підкресліть означення. На які питання відповідають ці означення?

1. І пізній ранок, і короткий день – усе зими окреслені прикмети (В. Крищенко). 2. Повлягалися літні тумани на **духмяні вечірні** покоси (В. Назарук). 3. Шипшина вбралась у коралове намисто, і літо бабине **вплелось** між намистин (Є. Гуцало). 4. Вже вийшов місяць, і сова гукала, і тепла скирта уві сні зітхала, і дуб дрімав у срібному плащі

(Л. Скирда). 5. Сосновий ліс перебирає струни, рокоче тиша на глухих басах (Л. Костенко).

II. Знайдіть орфограми у виділених словах, поясніть написання. Запишіть ці слова фонетичною транскрипцією.

Додаткове завдання

457 Знайти означення в реченнях. Виконайте завдання за QR-кодом або за посиланням.

<https://cutt.ly/1YkVjqC>

42. Обставина

ПРИГАДАЙМО. На які питання відповідають прислівники?

458 А. Прочитайте речення, у яких підкреслено другорядні члени речення – обставини. Що називають ці обставини (предмет, ознаку предмета чи ознаку певної дії)?

Найбільший літак
сконструйовано в Києві.

«Мрія» може швидко
набирати висоту.

Б. Якою частиною мови виражено та на яке питання відповідають виділені обставини?

В. Зробіть висновок про особливості обставини як другорядного члена речення.

Поняття обставини

Обставина – це другорядний член речення, який називає спосіб дії або її місце, час, причину, мету й відповідає на питання як? де? куди? звідки? коли? відколи? чому? для чого? з якою метою? навіщо? і под. **Наприклад:**

як?

Осика сонно шелестить (П. Тичина).

куди?

Місячне світло влилося в кімнату (Л. Завіщана).

Обставину підкреслюємо так: _____.

Способи вираження

Найчастіше обставину виражаємо **прислівником** або **іменником** із прийменником. **Наприклад:** 1. Стіл кийський захопив підступно Святополк (П. Загребельний). 2. Зерно нап'ється сонця в полі (В. Союра).

Зверніть увагу!

Потрібно правильно ставити питання до обставини. **Наприклад:**

коли? де? як?
прийшли через день; працювали в саду; чекав із нетерпінням

459 I. Доведіть, що виділені слова – обставини. Якими частинами мови їх виражено?

1. Я так люблю, як дощ приходить в місто умити світ, дерева напоїть (В. Малишко). 2. Через хмари вечорові ходить місяць навпрошки (В. Мордань). 3. Чутки про подвиги Сагайдачного невдовзі дійшли до Польщі (Д. Яворницький). 4. На хаті спросоння клацнув дзьобом лелека (М. Стельмах).

II. Доберіть до виділених прислівників синоніми. За потреби зверніться до словника синонімів.

460 Прочитайте речення. Випишіть словосполучення «присудок + обставина». Підкресліть обставину, поставте до неї питання (за зразком).

Зразок. Футболісти повертаються додому.

Повертаються (куди?) додому.

1. Велосипедисти їхали повільно. 2. Рибалки сиділи на березі. 3. Удосвіта прокинулися туристи. 4. Смачно готують наші кухарі. 5. Шахістки поїдуть у вересні в Англію.

461 I. Прочитайте прислів'я та поясніть їхнє значення. Зверніть увагу на написання виділених прислівників.

1. Чого вранці не зробиш, того ввечері не здоженеш. 2. Вода, що витекла, назад не повернеться. 3. Хто влітку пісні співає, той узимку сльози проливає. 4. На рідній землі тепло і вдень, і вночі. 5. Восени – багач, а навесні – прохач. 6. Гірко поробиш, солодко з'їси (*Нар. творчість*).

II. Запишіть речення під диктовку вчителя або однокласника. Написане уважно звірте з надрукованим.

III. Підкресліть обставини як члени речення. Поставте усно питання до кожної обставини та визначте частину мови, якою її виражено.

462 I. Прочитайте текст. Визначте, чи правдивою є інформація у виділених фрагментах.

ФУТБОЛ

Футбол виник в Англії дуже давно, десь у XII столітті.

В англійських містах у футбол грали спочатку на базарних площах і навіть на кривих та вузьких вуличках.

Король Едуард II заборонив гру в усьому королівстві. Порушників цього наказу суворо карали.

Але народ продовжував грати у футбол і таки відстояв свій улюблений вид спорту. Заборону було знято, а згодом **футбол увійшов до програми Олімпійських ігор**.

Сьогодні люди різного віку шаленіють від футбольних баталій (За А. Коваль).

II. Випишіть п'ять обставин (на вибір) разом із присудками, від яких вони залежать. Уявіть, що в тексті не було б виписаних вами обставин. Що втратив би текст? Поясніть роль обставин у мовленні.

🔊 **463 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ.** Розкажіть про ваш улюблений вид спорту. Де й коли ви ним займаєтеся? Чи порекомендували б і чому ви його своїм однокласникам?

464 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. I. Хтось із вас зачитує один стійкий вислів, а хтось пробує замінити його синонімічним прислівником з довідки. Потім міняєтеся ролями.

Наче грім серед ясного неба; аж до самих хмар; за тридев'ять земель; від усієї душі; за сімома замками; просто неба; аж вікна дрижать; аби день до вечора.

Довідка. Надворі, несподівано, щиро, надійно, далеко, гучно, абияк, високо.

II. Складіть і запишіть речення з дібраним прислівником (на вибір). Прислівник підкресліть як член речення.

465 I. Доберіть до кожного речення одну з поданих у рамці обставин, яку можна поставити на місці пропуску. Кожну обставину можна використати лише один раз.

в Одесі / в саду / край горбоду / біля річки
на полях / на п'юстиці

1. Троянди посадили ... . 2. Плакучі верби ростуть ... . 3. Бузина зацвіла ... . 4. Сніги танули ... . 5. Виставку картин організували ... . 6. Калину посадили ... .

II. Спишіть відновлені речення. Підкресліть обставини. Якою частиною мови виражено кожну обставину?

466 I. Знайдіть серед питань, поданих у рамці, ті, на які відповідають обставини.

1. Виступили актори.

перед ким? де? які?

2. Пролунав дзвінок.

як? для кого? який?

3. Під'їхав автобус.

куди? який? за ким?

4. Підійшла вихователька.

до кого? коли? яка?

II. Оберіть два речення. Доповніть кожне обране речення другорядними членами, які відповідали б на подані біля нього питання. Утворені речення запишіть. Підкресліть члени речення.

467 Складіть і запишіть речення за поданими схемами.

1. _____   _____.

2.   _____   _____.

3. _____   _____.

468 I. Спишіть, підкресліть члени речення.

1. Нашептав чорнявий вечір дивну казочку тобі (*С. Імашева*).
2. Зайду в траву і ляжу горілиць* (*Д. Луценко*). 3. Метелик білий в маки залетів (*Л. Костенко*). 4. Ведуть дерева негучну розмову про довгу зиму і про весну пізню (*П. Розвозчик*). 5. До мого вікна підійшла весна (*Д. Павличко*). 6. У садочках пишно розцвітають вишні (*О. Коваленко*).

* *Горілиць* – обличчям догори.

II. Від якого слова залежить та на яке питання відповідає кожна обставина?

III. Випишіть із речень слова з префіксами. Виділіть ці префікси.

Додаткове завдання

469 Знайти обставини в реченнях. Виконайте завдання за QR-кодом або за посиланням.

<https://cutt.ly/kYkBxZC>

Готуємося до тематичного оцінювання

1. Словосполученням є кожне поєднання слів у рядку

А прийшов до хати, електронне табло, футбольний матч

Б високо в горах, зелений килим, за хатою

В зошит і книжка, комп'ютерні ігри, іду швидко

Г падає сніг, холодна роса, живу далеко

2. Лише один головний член є в реченні
- А** На незабудці бринів рудий джмелик (Є. Шморгун).
Б В'їжджає в степ червоне літо на незагнужданім коні (В. Підпалій).
В З-поміж хмар переблискує місяць (М. Луків).
Г Дерева в лісі нагинало до самої землі (В. Іваненко).
3. Правильно визначено граматичну основу в реченні
- А** Вітер листям вкриває холодну землю.
Б Хмарки сльози гублять.
В Нам життя дарує нові зустрічі.
Г Діти матерям цілюють руки.
4. Три додатки є в реченні
- А** Мороз уночі намалював квіти на холодному склі.
Б Пролетіли гуси над долиною, над калиною.
В Вітер з моря розносив прохолоду.
Г Дітям подарували книжки й фотоальбоми.
5. Означенням є виділене слово в реченні
- А** **Теплом** дихала земля. **В** Запам'ятав **дідусеві** слова.
Б У гаю **весело** щебетали пташки. **Г** Земля дала **мені** крила.
6. Обставина є в усіх реченнях, ОКРІМ
- А** Опівночі айстри в саду розцвіли... (Олександр Олесь).
Б На березі річки зібрався гурт людей (Д. Гаврищак).
В А журавлі летять собі додому ключами (Т. Шевченко).
Г Пісні зігрівають Всесвіт (Д. Іванов).
7. Обставиною є виділене слово в реченні
- А** Десь у **полях** і лісах танули сніги (В. Грінчак).
Б **Добре** діло роби сміло (Нар. творчість).
В Трави вільно підняли свої **стебельця** вгору (В. Грінчак).
Г Вітри безжально рвали **тендітне** вбрання на берізці (І. Цюпа).
8. У реченні «Сердитий вітер після зливи трусив **щосили** вишню й сливу» (А. Качан) виділене слово є
- А** підметом **В** означенням
Б додатком **Г** обставиною
9. У реченні «Художницю захоплено приймали в Парижі та Лондоні» НЕправильно визначено синтаксичну роль слова (слів)
- А** приймали **В** Парижі, Лондоні
Б захоплено **Г** художницю
10. Підкресліть члени речення.
У небі вітер кучерявий колише темною блакить, і на землі гоїдає трави, і затихає, й знов шумить (М. Рильський).

470 Виконайте тестові завдання до теми «Головні та другорядні члени речення» (перейшовши за QR-кодом, спочатку натисніть кнопку «Тестування»).

43. Речення з однорідними членами

ПРИГАДАЙМО. Які ви знаєте сполучники? Яка їхня роль у мові?

471 А. Прочитайте речення, у якому виділено однорідні члени. Чи на одне й те саме питання відповідають виділені слова?

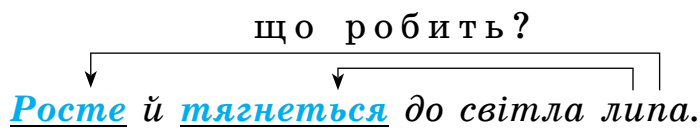
Цього року фермер засіяв поля **пшеницею, вівсом і ячменем.**

Б. Визначте, чи всі виділені слова залежать від дієслова *засіяв*.

В. Зробіть висновок про особливості однорідних членів речення.

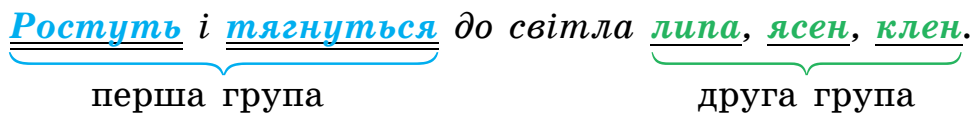
Поняття про однорідні члени

Однорідними називають члени речення, які залежать від одного й того самого слова в реченні, відповідають на одне й те саме питання і виконують однакову синтаксичну роль. **Наприклад:**

В одному реченні може бути дві та більше груп однорідних членів.

Наприклад:

Однорідні члени речення рівноправні між собою. Вони не утворюють словосполучення.

Засоби зв'язку

Однорідні члени речення можна поєднати без сполучників або за допомогою сполучників (*і, й, та, але, а, чи, або* та ін.). **Порівняймо:**

Засоби зв'язку однорідних членів	Приклади	Схеми*
Інтонація та сполучник	<i>Серед яблунь і вишень біліє хатина (М. Луків).</i>	○ і ○
Лише інтонація (без сполучника)	<i>Заграв, зарум'янився Дніпро (О. Гончар).</i>	○, ○

* На схемі однорідні члени речення позначаємо кружком: ○. Крім того, за наявності записуємо відповідні сполучники та ставимо розділові знаки між однорідними членами.

472 I. Доведіть, що виділені слова є однорідними членами речення. На які питання відповідають ці члени речення? Від якого слова залежать?

1. Головоломки, ребуси, кросворди розвивають уважність і мислення. 2. Для гри в боулінг використовують кеглі й кулі. 3. У магазині іграшок виберемо радіокерований гелікоптер або всюдихід. 4. Інтерактивні конструктори допомагають дітям і дорослим провести час весело, цікаво, змістовно.

II. Які з наведених однорідних членів речення зв'язано сполучниками?

III. Прочитайте речення вголос, дотримуючись правильної інтонації.

473 I. Спишіть речення. Підкресліть однорідні члени речення відповідно до їхньої синтаксичної ролі (як члени речення).

1. Наталочка повернулася за лопаткою і прикопала шкуринки на дні рівчака (З. Мензатюк). 2. Літо пахло м'ячем, бузиною, порічкою (Ю. Андрухович). 3. Мешканці просять побудувати наземний чи підземний перехід через проспект (З інтернет-джерел). 4. Недавно листя тріпотіло над головою, а тепер голосно шелестить (В. Думанський). 5. Вітер накидав сміття та сухого бадилля (Е. Станев).

II. Накресліть схеми однорідних членів речення.

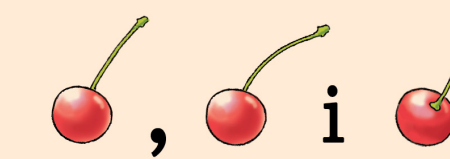
Зразок. Схема до 1-го речення: ○ і ○.

Розділові знаки

Між однорідними членами речення СТАВИМО КОМУ, якщо:	
✓ однорідні члени з'єднано без сполучників	Прошумів <i>рясний, теплий</i> дощ.
✓ однорідні члени з'єднано сполучником <i>а, але, та</i> (у значенні <i>але</i>)	1. Дощ <i>задріботів, а</i> потім <i>лину́в</i> щосили. 2. Дощ <i>не сильний, але</i> <i>холодний</i> .
✓ однорідні члени з'єднано сполучниками, які повторюємо	1. Долітають звуки <i>вітру, і дощу, і грому</i> . 2. Долітають звуки <i>і вітру, і дощу</i> .

Перед **одиничним** сполучником *і, й, та* (у значенні *і*), *чи, або*, який з'єднує однорідні члени речення, коми **НЕ СТАВИМО**. **Наприклад:** Долітають звуки *грому та дощу*.

Сполучник повторюємо	Сполучник не повторюємо
<i>І груші, і яблуні</i> висадили в садку. і ○, і ○	<i>Груші і яблуні</i> висадили в садку. ○ і ○

Сполучник повторюємо	Сполучник не повторюємо
<p>Груші, і яблуні, і сливи висадили в садку.</p> <p>○, і ○, і ○</p> 	<p>Груші, яблуні і сливи висадили в садку.</p> <p>○, ○ і ○</p>

Зверніть увагу!

Перед одиничним сполучником **та** коми не ставимо, якщо його вжито в значенні **і**. Якщо ж сполучник **та** вжито в значенні **але**, то кому перед ним ставимо. **Наприклад:** Дощ не сильний, **та** холодний (тут сполучник **та** = **але**).

ПУНКТОГРАМА

Кома між однорідними членами речення

474 ЧОМУ ТАК? Поясніть, чому в реченнях першої групи між виділеними однорідними членами ставимо кому, а в реченнях другої групи – не ставимо.

Перша група. 1. І птахам, і звірятам цікаво було дивитися на людей (В. Бережний). 2. Тече вода в синє море, та не витікає (Т. Шевченко).

Друга група. 1. Сосни немов розступились й обгорнули поляну (М. Коцюбинський). 2. На розпутті кобзар сидить та на кобзі грає (Т. Шевченко).

475 I. Спишіть речення, розставте пропущені розділові знаки. Обґрунтуйте пунктограми.

- У другому таймі Кость і Миколка забили по голу (С. Процюк).
- Люди працювали розбирали завали розчищали майданчики й закладали підвалини нових будинків (В. Чемерис).
- Сашко розплющив очі подивився навкруги й нічого не зрозумів (С. Гридін).
- Після запуску додатка ви або створюєте новий акаунт або користуєтеся старим (З інструкції).
- Зимою сонце світить та не гріє (Нар. творчість).
- Теплий дощ застав і птахів і людей серед поля (В. Земляк).

II. Підкресліть однорідні члени речення відповідно до їхньої синтаксичної ролі.

476 I. Виконайте тестові завдання.

- Правильно розставлено розділові знаки в усіх реченнях, ОКРІМ
  - Достигли картопля, огірки, цибуля.
  - Достигли картопля, огірки, і цибуля.

- В** Достигли картопля, і огірки, і цибуля.
Г Достигли і картопля, і огірки, і цибуля.

2. Кому потрібно поставити на місці пропуску в реченні
А Діти збирали ягоди ... й милувалися природою.
Б Кінь вийшов на піщану косу ... й струсив із себе воду.
В Природа й оберігає ... й остерігає людину від поганих помислів.
Г Вийшов зранку з будинку на поріг ... і застиг від подиву.

II. Складіть і запишіть два речення так, щоб у першому між однорідними членами був одиничний сполучник *і*, а в другому – повторюваний.

477 I. Хто швидше знайде три групи однорідних членів, які «заховались» у реченні?

Від сивої давнини й до наших днів у радості й у горі рушники й пісня супроводили людину все життя.

II. Поясніть, чому в поданому реченні не ставимо коми перед сполучниками *й*, адже цих сполучників аж три.

478 Розгляньте схеми речень з однорідними членами. Складіть і запишіть речення за кожною з них.

1. *і* ○, *і* ○   2. ○ або ○   3. ○, ○ та ○

479 I. Складіть текст із поданих речень і запишіть, розставляючи пропущені розділові знаки. Обґрунтуйте пунктограми.

БЕРКУТ

А	Величезне гніздо будує або на обривистих скелях або на верхівках столітніх дерев.	
Б	Він має сильне й потужне тіло, а розмах його крил сягає двох метрів.	
В	В Україні беркут трапляється переважно у Львівській Закарпатській та Івано-Франківській областях.	
Г	Під захистом Червоної книги перебуває один із найбільших орлів – беркут.	
Д	Цей хижак нападає і на ховрахів і на зайців і на лисиць.	

II. Зіставте зміст складеного тексту з наведеними нижче реченнями. Знайдіть у цих реченнях хибну інформацію.

За інформацією з тексту «Беркут», деякі унікальні й неповторні птахи перебувають на межі повного зникнення. Усі вони гніздяться переважно у Львівській, Закарпатській та Івано-Франківській областях.

 480 Виконайте завдання одного з варіантів. За потреби зверніться до додаткових джерел інформації.

ВАРІАНТ А. Складіть і запишіть одне речення з однорідними членами, які є назвами тварин, занесених до Червоної книги України.

ВАРІАНТ Б. Складіть і запишіть одне речення з однорідними членами, які є назвами рослин, занесених до Червоної книги України.

 481 Спишіть, розставляючи пропущені розділові знаки. Від яких слів залежать однорідні члени речення?

1. У людей на острові є рушниці, патрони й запас хліба, консервів і шоколаду на два-три дні. 2. А вітер і хвилі несли й пароплав і шлюпку на прибережне каміння (*М. Трублаїні*).

 482 I. Уявіть, як широкою долиною тече повноводна річка. Неоднакова вона в різні пори року. Навесні – гомінка, улітку – могутня, восени – замріяна, узимку – мовчазна. На її берегах ростуть різні рослини, а в її водах ховається незвідане й таємниче царство риб.

II. Складіть і запишіть твір-мініатюру (4–6 речень) на тему «Повноводна річка». Використайте в тексті речення з однорідними членами.

483 I. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки та розкриваючи дужки. Поясніть уживання розділових знаків.

1. А досвіток вже стукає в вікно навшпиньки підкрадає(ь)ся до лі(ж,ш)ка (*Л. Завіщана*). 2. Сплять і лошата і корови і б(дж,ж)оли і оси (*Л. Костенко*). 3. Пахне осінь листям грибами печеною картоплею і м(и,е)дами (*В. Грінчак*). 4. Притулились журавлі до білоророї б(и,е)рези та й курличуть щось тихо-тихо (*В. Сухомлинський*). 5. Зірваної квітки вода не лікує а продовжує її муки (*Ірина Вільде*). 6. Мати дала нам і сонце і долю (*В. Крищенко*).

II. Підкресліть однорідні члени речення відповідно до їхньої синтаксичної ролі (як члени речення).

Додаткове завдання

484 Розподілити речення з однорідними членами. Виконайте завдання за QR-кодом або за посиланням.

<https://cutt.ly/dYkBWXB>

44. Узагальнювальне слово в реченнях з однорідними членами

ПРИГАДАЙМО. Що таке лексичне значення слова?

 485 А. Прочитайте речення, у яких виділено узагальнювальні слова. Знайдіть однорідні члени речення.

Даринка найбільше любить такі **квіти**: ромашки, троянди, волошки.

Денис любить різні **фрукти**: апельсини, яблука, груші.

Б. З'ясуйте, чи об'єднує узагальнювальне слово своїм значенням однорідні члени речення.

В. Зробіть висновок про особливості узагальнювальних слів та їхню роль у мові.

Поняття про узагальнювальне слово

Біля однорідних членів речення може бути узагальнювальне слово. Таке слово своїм значенням об'єднує однорідні члени речення.

Наприклад: Викладачі навчають гри на різних інструментах: скрипці, гітарі, кларнеті, саксофоні.

Узагальнювальне слово й однорідні члени речення виконують однакову синтаксичну роль.

У ролі узагальнювальних слів можуть бути:

✓ іменники	<i>Наловили різної <u>риби</u>: <u>коропів</u>, <u>карасів</u>, <u>щук</u>.</i>
✓ займенники (<i>все, всі, ніхто, кожен, усякий та ін.</i>)	<i><u>Ніхто</u> не запізнився: ні <u>дорослі</u>, ні <u>діти</u>.</i>
✓ прислівники (<i>всюди, скрізь, звідусіль, завжди та ін.</i>)	<i>Вазони були <u>скрізь</u>: у <u>коридорі</u>, у <u>кімнатах</u>, <u>на кухні</u>.</i>

Узагальнювальним може бути і словосполучення. **Наприклад:** Для школи закупили технічні засоби: принтер, ноутбук, проектор, ламіатор.

Інтонація

В усному мовленні узагальнювальне слово вимовляємо з підвищеною інтонацією, після нього робимо паузу й знижуємо голос.

Зверніть увагу!

Узагальнювальне слово може бути відділено від однорідних членів речення іншими словами. **Наприклад:** Різні рослини висадили в парку: дерева, кущі, квіти.

486 I. Знайдіть у реченнях однорідні члени та узагальнювальні слова. У яких реченнях такі слова виражено іменниками, а в якому – прислівником?

1. Смартгодинник може відстежувати твою активність під час різних видів спорту: бігу, плавання, боксу, футболу. 2. В Україні найбільшими за кількістю населення є такі міста: Київ, Харків, Одеса. 3. Я хочу побувати скрізь: і на березі Амазонки, і в Єгипті, і в Карпатах. 4. Різні птахи відлітають на зимівлю в теплі краї: ластівки, лелеки, шпаки, дрозди.

II. Зачитайте вголос речення з відповідною інтонацією.

Розділові знаки

Узагальнювальне слово може стояти перед однорідними членами речення або після них. Залежно від цього ставимо тире або двокрапку.

Якщо узагальнювальне слово стоїть ПЕРЕД однорідними членами речення, то перед ними ставимо ДВОКРАПКУ	<i>Галявина поросла лісовим зіллям: папороттю, конвалією, деревієм.</i> Δ: ○, ○, ○
Якщо узагальнювальне слово стоїть ПІСЛЯ однорідних членів речення, то після них ставимо ТИРЕ	<i>Пагорбки, трави, кущики – усе оповито туманом.</i> ○, ○, ○ – Δ

На схемах узагальнювальне слово позначаємо так: Δ.

ПУНКТОГРАМА

Двокрапка й тире в реченнях з однорідними членами та узагальнювальними словами

487 ЧОМУ ТАК? Поясніть, чому в першому реченні біля виділених однорідних членів ставимо тире, у другому – двокрапку, а в третьому не ставимо ні тире, ні двокрапки.

1. І з саду, і з лісу – звідусіль линуть пташині голоси (*І. Ярмульська*).

2. До віночка вплітають різні квіти: ромашки, волошки, незабудки, чорнобривці (*О. Кириченко*).

3. Я спішу до землі, до зеленого дива, до свого джерела, до живої води (*П. Перебийніс*).

488 I. Спишіть, розставляючи пропущені розділові знаки. Обґрунтуйте вживання тире або двокрапки.

1. У наших лісах ростуть хвойні дерева ялини сосни кедрі смереки тис (*О. Шуша*). 2. Ніколи не повертаються назад три речі час слово можливість (*Англійське прислів'я*). 3. Вишні у цвіту журлива річка й запашний луг усе це пов'язано з образом матері (*І. Вихованець*).

4. Просинаюсь я і чую пісню звідусіль з неба, з повітря, із землі (*О. Довгон'ят*). 5. Жито пшениця й овес усе разом поспіло й присохло (*І. Нечуй-Левицький*).

II. Підкресліть однорідні члени речення та узагальнювальні слова відповідно до їхньої синтаксичної ролі (як члени речення).

489 Уставте на місці пропусків наведені у рамці узагальнювальні слова. Розставте розділові знаки.

усе це, ранніх овочах, різні твори, канцтовари

1. Підвищений вміст нітратів спостерігаємо в _____
зеленій цибулі, редьці, буряку.

2. Магазин пропонує _____ ручки, маркери,
стікери, теки, блокноти.

3. Абрикос, магнолію, помідори, картоплю _____
колись було завезено в Україну.

4. У 5 класі вивчають _____ міфи, легенди,
казки, оповідання, вірші.

490 Складіть і запишіть речення за кожною схемою. Обґрунтуйте розділові знаки.

1. Δ : $\circ$, $\circ$, $\circ$

3. Δ : $\circ$, $\circ$ та $\circ$

2. $\circ$, $\circ$, $\circ$ – Δ

4. $\circ$, і $\circ$, і $\circ$ – Δ

491 I. Прочитайте текст (деякі розділові знаки пропущено). Що нового для себе ви дізналися?

МУЗЕЙ МОДЕЛЕЙ ТРАНСПОРТУ

Перший в Україні Музей моделей транспорту відкрито у Вінниці. У ньому ви можете побачити мінікопії транспортних засобів автомобілів, автобусів, літаків, танків, кораблів і потягів.

Засновник музею Олександр Вдовиченко збирав колекцію більше 45 років. Експонати привозив з різних країн світу Німеччини, Іспанії, Італії, США. Частину моделей подарували друзі та знайомі. А перший свій колекційний автомобіль Олександр купив ще в дитинстві.

У Музеї є навіть моделі автівок із відомих кінофільмів «Назад у майбутнє», «Форсаж», «Бетмен» (З інтернет-джерел).

Фрагмент експозиції
Музею моделей транспорту

II. Випишіть речення з узагальнювальними словами та розставте пропущені розділові знаки.

III. Випишіть із тексту спільнокореневі слова до дієслів *літати*, *тягти*, *дружити*. Позначте корені.

«) **492** *Поспілкуйтеся*. Розкажіть, які музеї ви відвідували, а в яких хотіли б побувати.

493 Виберіть розділовий знак, який можна поставити на місці пропуску в реченні. Для кожного речення правильним є лише один розділовий знак.

кома

двокрапка

тире

1. Луки, гори, пишні сади _____ усе зелене й припишкле (І. Нечуй-Левицький).

2. Синє все ___ озера, річка, в синяві намоклий ліс (*В. Малишко*).

3. Над селом ___ над полями та горами розмахнула своїми крильми зима (*Ю. Станинець*).

 494 З'ясуйте, який розділовий знак і де саме потрібно поставити, щоб змінився зміст речення. Відповідь обґрунтуйте.

Диктант національної єдності запропонували написати всім учням, студентам, учителям.

495 Перебудуйте речення так, щоб узагальнювальні слова були перед однорідними членами речення. Перебудовані речення запишіть, розставляючи пропущені розділові знаки. Чи залишиться тире?

1. І родина і школа і мисливці – усі повинні піклуватися про охорону нашої чарівної природи (*Остан Вишня*). 2. Рідні місця знайомі хатки садки доріжки – усе те миготить в очах, у голові думки будить... (*Панас Мирний*). 3. І на столі і на полицях – скрізь були папери (*М. Коцюбинський*). 4. Карі очі чорні брови – усе в неї сміється (*П. Куліш*).

496 Прочитайте речення. Знайдіть у них змістові помилки. Поясніть суть допущених помилок. Зачитайте виправлені речення.

1. Тато помив весь посуд, тарілки, чашки, виделки. 2. На пероні вокзалу були жінки, чоловіки, дівчатка та хлопчики, діти. 3. У саду ростуть різні дерева: вишні, троянди, горіхи. 4. На уроках ми читали твори поетів і письменників. 5. У зоопарку ми не побачили багатьох тварин і бегемотів. 6. Навесні зазеленіли поля, луки, гаї та цибуля. 7. Ішли то дощ, то сніг, то собака.

 497 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що, на жаль, застудився хтось із ваших знайомих. Вам із кимось із дорослих потрібно купити медикаменти за рецептом лікарки. Складіть два речення, за допомогою яких ви могли б звернутися до аптекарки, використавши узагальнювальне слово та назви деяких ліків як однорідні члени речення.

- ✓ сироп від кашлю
- ✓ противірусні засоби
- ✓ вітамін С
- ✓ аерозоль
- ✓ краплі в ніс
- ✓ засіб від нежитю
- ✓ розчин для інгаляцій

 498 Складіть висловлення (4–6 речень) на одну з поданих тем із використанням узагальнювальних слів та однорідних членів речення.

Тем: «Квіти в саду», «Мій улюблений вид спорту», «Що ми побачили в лісі», «Моя улюблена відеогра».

499 I. Спишіть речення, розставте пропущені розділові знаки. Підкресліть узагальнювальні слова як члени речення.

1. Всі кольори я душею приймаю білі рожеві блакитні червоні (М. Боровко). 2. Стежка озеро стіжок все у падолисті (В. Скомаровський). 3. Діти кинулися один перед одним рвати чудові квіти рожеві гвоздички лілові дзвіночки (Н. Кобринська). 4. Земля і вода і повітря усе послухало (М. Коцюбинський). 5. Усміхнися всім навколо небу сонцю квітам людям (А. Костецький).

II. Визначте у виділених словах дзвінкі приголосні.

500 Виконайте тестові завдання до теми «Однорідні члени речення» (перейшовши за QR-кодом, спочатку натисніть кнопку «Тестування»).

45. Звертання

ПРИГАДАЙМО. Коли використовуємо іменник у формі кличного відмінка?

 501 А. Визначте, до кого звертаються в кожному реченні.

1. **Шановні пасажири**, не забувайте своїх речей.
2. Присядьте, будь ласка, **бабусю**.
3. **Олексію**, наступна зупинка наша?

Б. З одного чи з кількох слів складаються виділені звертання? Чи є в складі звертань іменник?

В. Зробіть висновок про особливості звертання та його роль у мовленні.

Поняття звертання

Звертання – це слово або сполучення слів, що називає того, до кого звертаються. **Наприклад:** 1. *Сергію, візьми яблуко.* 2. *Сестричко, підійди до вікна.*

Звертання виражаємо іменником у формі кличного відмінка. Біля цього іменника можуть бути також прикметники чи займенники *мій, наш*. **Наприклад:** 1. *Любий дідусю, вітаю тебе!* 2. *Моя донечко, вітаю зі святом!*

Види звертань за будовою

Непоширені
(виражені одним словом)
*Україно! Слався нивами,
слався рідними людьми!*
(Т. Масенко)

Поширені
(виражені кількома словами)
*Рідна Україно,
ти мене до серця пригорни!*
(П. Перебийніс)

Звертання не є членом речення.

Інтонація та розділові знаки

В усному мовленні звертання виділяємо паузами.

На письмі звертання виділяємо комами. Звертання, яке стоїть у середині речення, виділяємо комами з обох боків. **Наприклад:** 1. *Мамо, я допоможу тобі приготувати обід.* 2. *Я допоможу тобі, мамо, приготувати обід.*

Після звертання, яке вимовляємо з окличною інтонацією, ставимо знак оклику, а наступне слово пишемо з великої букви. **Наприклад:** *Діти! Завтра зустрічаємося біля школи.*

Зверніть увагу!

Займенники *ти, ви* не бувають звертаннями й до складу поширених звертань не входять. **Наприклад:** *Через усе моє життя ти, Дніпре, протікаєш (М. Луків).* Тут звертання – *Дніпре*.

ПУНКТОГРАМА

Кома та знак оклику в реченні зі звертанням

502 I. Знайдіть у тексті звертання. Поширеними чи непоширеними вони є? Обґрунтуйте пунктограму «Кома та знак оклику в реченні зі звертанням».

Яке чудове твоє вологе повітря, березнева ніч! Неначе здоров'я ллється в груди, очищає розбухлу голову од нестерпного болю і спеки. Яка чудодійна ти, вода студена! Ніколи в житті ти не була такою доброю і живучою (М. Стельмах).

II. Прочитайте текст уголос, дотримуючися правильної інтонації.

503 I. Спишіть речення, виділяючи звертання розділовими знаками. Чи є звертаннями виділені слова? Чому?

1. Скажи ж мені Дніпре які вітровії все кличуть тебе крізь степи і гаї!.. (М. Вінграновський). 2. Ти ж дивися Тарасику не бігай від діда (О. Іваненко). 3. Не плачте мамо не треба, і ви не журіться тату (А. Малишко). 4. Не стелись тумане не шуміть тополі (В. Сосюра). 5. Розпрягайте хлопці коні та лягайте спочивать (Нар. творчість). 6. Кораблі Шикуйтеся до походу! (В. Симоненко).

II. Визначте вид речень за метою висловлювання (розповідні, питальні, спонукальні).

III. Підкресліть члени речення в останньому реченні.

504 Оберіть два речення, у яких на місці пропуску потрібно поставити кому.

1. Природо ___ я в полоні твого незвичайного зимового пейзажу (В. Шевчук).

2. Скільки таємниць ти приховуєш у собі ___ людину (А. Коваль).

3. Починається похмура ___ осінь, але погода стоїть ще тепла (О. Васильківський).

«) **505 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ.** Уявіть, що ви зустрілися зі своїм однокласником (однокласницею) після канікул. Складіть разом і розіграйте за особами діалог на тему «Зустріч після канікул». Використайте в діалозі щонайменше два звертання.

«) **506** Складіть і запишіть текст привітання (4–6 речень) з нагоди Дня матері або Дня захисників і захисниць України. Використайте в тексті два звертання. За потреби скористайтеся довідкою.

Довідка. Мамо, дорога матусю, рідна нене, люба моя; шановні українці, захисники та захисниці України, мужні охоронці, наші воїни, дорогі співвітчизники та співвітчизниці, воїни-захисники, дорогі країни.

«) **507** I. Перебудуйте речення, замінюючи підмети звертаннями. Запишіть, підкресліть граматичні основи.

Зразок. *Українці змалечку вивчають рідну мову. – Українці, змалечку вивчаєте рідну мову.*

1. Денис допомагає своїй бабусі. 2. Вітер розганяє хмари. 3. Ольга Павлівна підійшла ближче. 4. Музика рідного краю летить хвилями Дніпра.

II. Порівняйте подані й перебудовані речення за такими ознаками: 1) вид за метою висловлювання; 2) склад граматичної основи; 3) розділові знаки.

508 I. Спишіть, розставляючи пропущені розділові знаки. Обґрунтуйте пунктограми.

1. Слухай Лілі я прочитаю тобі вірші... Хочеш? (*Н. Бічуя*). 2. Привіт тобі зелений саду! (*Олександр Олесь*). 3. Рідна земле моя ти даєш мені сонце і квіти (*Д. Луценко*). 4. Горнись до тебе Україно (*М. Бажай*). 5. Понеси мене на крилах радосте моя (*В. Симоненко*). 6. Спасибі земле за твої щедроти! (*Л. Костенко*).

II. Складіть і запишіть спонукальне речення з поширеним звертанням.

509 Спишіть подані речення, ускладнюючи їх наведеними звертаннями. Кожне звертання можна використати лише один раз. Розставте розділові знаки.

шановні мешканці // діти й дорослі // мамо
шановні покупці // пасажери // водії

1. Попереду небезпечна ділянка шляху. 2. Покажи мені, як правильно надсилати фото. 3. Бережіть лісові насадження від пожеж! 4. Проходьте швидше до вагонів. 5. Дотримуйтеся чистоти біля своїх будинків. 6. Магазин зачиняємо через тридцять хвилин.

«) **510** Виконайте завдання одного з варіантів.

ВАРІАНТ А. Складіть і запишіть три речення, у яких ви запитуєте про що-небудь знайомих, повідомляєте про що-небудь або спонукаєте до виконання певної дії. Використайте звертання і слова ввічливості.

ВАРІАНТ Б. Складіть і запишіть текст повідомлення для бабусі або дідуся (вони живуть в іншому місті) про те, що ваша молодша сестра їде до них на канікули. Використайте звертання і слова ввічливості.

Додаткове завдання

511 Визначити звертання в реченнях. Виконайте завдання за QR-кодом або за посиланням.

<https://cutt.ly/LYkBOLc>

4б. Найбільш уживані вставні слова та сполучення слів

512 А. Прочитайте виразно вголос речення, у яких виділено вставні слова. Які розділові знаки використано?

1. **Здається**, минулого тижня стало холодніше. 2. Скоро, **мабуть**, будуть сильні снігопади.

Б. Прочитайте речення без виділених слів. Що втратили речення від цього?

В. Зробіть висновок про роль вставних слів у мовленні та про те, як їх виділяють в усному мовленні й на письмі.

Поняття про вставні слова

Вставними називають слова (сполучення слів), за допомогою яких виражають ставлення мовця до висловленого. **Наприклад:** 1. *Діти, безперечно*, люблять морозиво. 2. *На жаль*, зустріч скасували.

Найуживаніші вставні слова (сполучення слів)

Групи	Приклади
Виражають упевненість, невпевненість	<i>звичайно, безумовно, безперечно, щоправда, здається, мабуть, може, можливо, очевидно</i>
Виражають різні почуття (радість, жаль, тривогу, здивування тощо)	<i>на щастя, на радість, на жаль, як на біду, як навмисне, на диво</i>
Указують на джерело повідомлення	<i>на мою думку, по-моєму, по-твоєму</i>
Указують на зв'язок думок	<i>отже, таким чином, до речі, наприклад</i>

Вставні слова (сполучення слів) **не є членами речення**, до них не можна поставити питання.

Інтонція та розділові знаки

В усному мовленні перед вставними словами й після них робимо невелику паузу, а самі слова читаємо трохи швидше й більш низьким голосом.

На письмі вставні слова завжди виділяємо комами. **Наприклад:**
 1. *Крізь ці кущі, здається, ніхто не пробереться* (Н. Забіла). 2. *Можливо, буде віхола, замети вкриють путь* (С. Пушик).

Зверніть увагу!

Слова *навіть, майже, усе-таки, мовби, начебто, ніби*, особливо вставними не бувають.

ПУНКТОГРАМА

Кома в реченнях зі вставними словами (сполученнями слів)

513 I. Прочитайте виразно речення вголос. Доведіть, що виділені слова (сполучення слів) вставні.

1. Дивлюсь на зорі опівночі. **На жаль**, вони також не вічні (М. Луків). 2. Не знайти, **мабуть**, на земній кулі людей, яких би не чарувала світла музика квітів (С. Приходько). 3. **До речі**, можу підказати, де зараз дістати прекрасних стиглих черешень (М. Павленко). 4. Це, **може**, навіть і не вірші, а квіти, кинуті тобі (Л. Костенко).

II. З'ясуйте, що виражає або на що вказує кожне вставне слово (сполучення слів).

514 I. Спишіть речення, виділяючи розділовими знаками вставні слова (сполучення слів).

1. На щастя тихий вечір йде (Б. Лепкий). 2. Можливо вдома дощик не вщухає (Д. Луценко). 3. **Літо бабине** вгорі, отже осінь на порі (О. Пархоменко). 4. Ця байка вам в пригоді може стане (Л. Глібов). 5. На жаль тварин деяких видів залишилося мало (Із журналу).

 II. Поясніть значення виділеного сполучення слів.

 515 I. Складіть текст з поданих речень і вставних слів. Речення і вставні слова можна розміщувати так, як це, на вашу думку, буде найкраще.

А	У Києві є місце для неймовірних пригод – Музей науки.	безумовно наприклад мабуть отже
Б	За допомогою інтерактивної пісочниці можна побудувати вулкан чи врятувати місто від затоплення.	
В	Ніхто не оминає велосипедів із квадратними колесами, на яких неважко їздити по спеціальній кривій доріжці.	
Г	Якщо ви мрієте про справжні дослідження, то Музей науки чекає на вас.	
Д	Один із найулюбленіших експонатів – загартоване скло, яке гості намагаються розбити величезним маятником.	

II. Уявіть, що ваш текст про Музей науки опублікували в журналі. Яке значення матиме для читачів наведена в тексті інформація? Чи спонукатиме вона до чогось?

516 Уявіть, що вас попросили висловити своє ставлення до прізвищ, які учні та учениці дають одне одному. Якими вставними словами (сполученнями слів) ви виразите впевненість у тому, про що будете говорити? А якими наголосите на тому, що висловлюєте саме свою точку зору? Складіть усно невеликий текст-відповідь (3–5 речень).

Треба розрізнити

Залежно від змісту речення слова (сполучення слів) *може, здається, на щастя, на радість* та деякі інші можуть бути або не бути вставними. Щоб переконатися, що слово є вставним, спробуйте вилучити його з речення. Якщо при цьому речення не втратить первинного змісту, то слово є вставним. **Порівняймо:**

Речення без вставного слова (сполучення слів)	Речення зі вставним словом (сполученням слів)
Подарували оберіг на щастя .	На щастя , дощу сьогодні не було.

517 Складіть і запишіть по два речення зі словами *може, здається* так, щоб у першому реченні слово було вставним, а в другому – членом речення.

518 **ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ.** Хтось із вас має доповнити подані речення вставними словами (сполученнями слів), які виражали б певне почуття, а хтось – вставними словами (сполученнями слів), які виражали б впевненість або невпевненість. Утворені речення запишіть, перевірте одне в одного виконання завдання.

- Усю ніч ішов сильний дощ.
- Сергійку вдалося знайти на подарунок цікаву книжку.
- Автобус затримується через затори на дорогах.

519 I. Прочитайте уривок з оповідання Надійки Гербіш. Які слова з тексту вам трапилися вперше? Що вони означають?

Мабуть, усі кавоманки, а тим паче шанувальниці солодкої кави з вершками й тертим шоколадом, мріють про справжню віденську каву. А я, безумовно, кавоманка. Люблю каву, і вершки, і шоколад, і європейські кав'ярні. А про Відень мріяла з дитинства (*Н. Гербіш*).

II. Знайдіть вставні слова. Що вони виражають?

III. Розкажіть про свою дитячу мрію, використовуючи вставні слова та однорідні члени речення.

520 Виконайте завдання одного з варіантів.

ВАРІАНТ А. Напишіть для вебсайту або газети вашого навчального закладу повідомлення (6–10 речень) про цікавий випадок із життя класу з використанням вставних слів (сполучень слів).

ВАРІАНТ Б. На основі таблиці «Найуживаніші вставні слова (сполучення слів)» підготуйте усну розповідь про вставні слова (сполучення слів). Складіть усно речення з одним вставним словом (сполученням слів) кожної групи.

521 Виконайте тестові завдання до тем «Звертання» і «Вставні слова та сполучення слів» (перейшовши за QR-кодом, спочатку натисніть кнопку «Тестування»).

Додаткові завдання

522 Установити відповідність між частинами тверджень. Виконайте завдання за QR-кодом або за посиланням.

<https://cutt.ly/YYkBN7b>

523 Розподілити речення із вставними словами й без таких слів. Виконайте завдання за QR-кодом або за посиланням.

<https://cutt.ly/gYkBZP0>

Синтаксичний розбір простого речення

Послідовність розбору

1. Визначити вид речення за метою висловлювання (розповідне, питальне, спонукальне).
2. Визначити вид речення за емоційним забарвленням (окличне, неокличне).
3. Указати, що речення просте.
4. Визначити граматичну основу.
5. Визначити другорядні члени речення (якщо є).

Зразок усного розбору

Я слухаю мелодію осінню (В. Сосюра).

Речення розповідне, неокличне, просте. Граматична основа складається з підмета *я* та присудка *слухаю*. З другорядних членів речення є додаток *мелодію* та означення *осінню*.

Зразок письмового розбору

Я слухаю мелодію осінню (В. Сосюра).

Розпов., неокл., просте.

524 I. Виконайте усно синтаксичний розбір поданих речень. Розбір двох із них (на вибір) запишіть.

1. Ми полюбили і гомін вулиці, і тишу Дніпра, і хащі лісу (В. Іваненко). 2. Вечір висипав зорі на **чорнющого** неба чоло (В. Гужва). 3. Без упину, без втоми, в бурі, в громі, в льодоламах, з-під зимової кори міцно вирвався Дніпр старий! (Г. Чупринка). 4. Сплять і лошата, і мальви, і корови, і **бджоли**, і оси (Л. Костенко). 5. Усе мене тішить: ліси і садки, озера, річки, глибокі ставки (О. Василенко).

II. Поясніть уживання розділових знаків у реченнях.

III. Запишіть виділені слова фонетичною транскрипцією.

47. Складне речення

ПРИГАДАЙМО. Із чого складається граматична основа?

 525 А. Зіставте зміст поданих речень. Скільки виконавців дії в реченні першої колонки? А другої?

Просте речення
Футболіст забив м'яч
у ворота суперників.

Складне речення
Футболіст забив м'яч
у ворота суперників, але
суддя не зарахував гола.

Б. Знайдіть граматичні основи та визначте їхню кількість у кожному реченні.

В. Зробіть висновок, чим прості речення відрізняються від складних.

Поняття складного речення

Складним називають речення, яке має дві або більше граматичних основ. **Наприклад:**

Синіє ласкаве небо, і знов курличуть журавлі.

1-ша частина

2-га частина

Зв'язок частин

Частини складного речення подібні до простих речень. Ці частини можна поєднати різними видами зв'язку.

Види зв'язку частин складного речення	
безсполучниковий (за допомогою тільки інтонації, без сполучників)	сполучниковий (за допомогою сполучників чи сполучних слів та інтонації)
<i>На гнізда <u>повернулися</u> лелеки, птахів <u>зігріла</u> рідна <u>сторона</u> (Д. Луценко).</i>	<i>Весна <u>зупинилась</u> над кручею, <u>і</u> <u>плачуть</u> останні <u>сніги</u> (Л. Завіщана).</i>

Найуживаніші сполучники та сполучні слова
*і, й, та, чи, або, а, але, щоб, якби, бо, мов, як,
 наче, тому що, що, хто, який, коли, де* та ін.

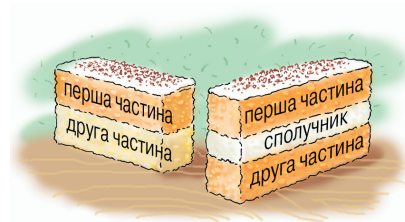
Інтонація

Між частинами складного речення в усному мовленні робимо невелику паузу. У кінці кожної частини, крім останньої, голос підвищуємо. У кінці речення голос понижуємо. **Наприклад:**

Не має спочинку ріка, **бо** течія річки стрімка (О. Шугай).

526 I. Доведіть, що подані речення є складними. Прочитайте вголос два речення (на вибір), дотримуючись відповідної інтонації.

1. Ще тримались по садках пізні сливи, як раптово пішов сніг (Є. Гуцало). 2. Шелестить пожовкла кукурудза, ніжитья під вересневим сонцем озимина (І. Цюпа). 3. Малу павутиночку вітер відносить, за неї чіпляється сивий бур'ян (М. Луків). 4. Туман над лугом колихався, кричали у гаю сичі (М. Луків).

Складні речення

II. Випишіть речення із безсполучниковим зв'язком. Підкресліть граматичні основи.

527 ПОПРАЦЬОУЄТЕ В ПАРАХ. Хтось із вас має знайти й виписати складне речення з трьома граматичними основами, а хтось – із чотирма. Підкресліть члени речення у виписаних реченнях. Перевірте одне в одного виконання.

1. Вільний і щасливий степ розлігся довкруг, а високо в небі літає самотній шуліка (Є. Гуцало). 2. Достигають яблука ранети*, рання осінь листя золотить, гарний хлопець з іншої планети, може, завтра в гості прилетить (Л. Костенко). 3. Вітер з моря море розгойдав, хвилями здійнялися простори (М. Луків). 4. Струмок дзюрчить, роса блищить, і вогнище палає, і ліс гілками верховить у небесах витає (М. Луків).

* Ранет – сорт яблук.

528 I. Поєднайте частини складних речень з правої та лівої колонок так, щоб утворилися прислів'я. Запишіть утворені прислів'я. Усно поясніть, як ви їх розумієте.

Хто в четвер скаче, ...	... чоловік із чоловіком сходяться.
Там правда мовчить, де ...	... журавлеві перепадає.
Синиця шкоду робить, а ...	... ніхто не запрошує.
Верба водою живе, ...	... верба воду і береже.
Пішов би в гості, але ...	... сила панує.
Гора з горою не зійдеться, а ...	... той у п'ятницю плаче.

II. Підкресліть граматичні основи в перших двох реченнях.

529 I. Прочитайте текст. Що нового для себе ви дізналися? Чи актуальною є наведена інформація?

ВСТИГНУТИ ЗА ПРОГРЕСОМ

Технічний прогрес рухається так швидко, що ми інколи не встигаємо за ним. Смартфони, планшети, GPS-навігатори, дрони, гіроборди – невід’ємні атрибути сучасного життя. Малюки сприймають їх лише як іграшку, діти старшого віку використовують під час навчання та активного відпочинку.

Смартбраслет стежить за станом організму людини, вебкамера передає зображення в реальному часі, планшет зберігає безліч інформації. Дрони допомагають науковцям, військовим, пожежникам, екологам, тележурналістам. За допомогою квадрокоптера можна зняти незабутнє відео свого міста чи

села з висоти пташиного польоту.

Гаджети, безумовно, полегшують наше життя, але сучасні технології не повинні перешкоджати живому спілкуванню (*З інтернет-джерел*).

II. Випишіть спочатку сполучникові складні речення, а потім – безсполучникові. Підкресліть граматичні основи.

🔊 **530** **ПОСПІЛКУЙТЕСЯ**. Як ви думаєте, сучасні гаджети більше допомагають чи шкодять навчанню? Обґрунтуйте свою відповідь.

531 I. Розгляньте діаграму. Чи відповідає загалом наведена інформація вашому розподілу часу за добу?

Розподіл часу учнів та учениць за видами діяльності за добу

- Сон
- Навчання
- Улюблені справи
- Харчування
- Активний відпочинок
- Резерв часу

🔊 II. На основі інформації, наведеної на діаграмі, та власного досвіду складіть усне висловлення (3–5 речень) про розподіл часу учнів та учениць за добу. Використайте щонайменше одне складне речення.

532 I. Поєднайте частини складних речень одним із поданих у рамці сполучників. Кожен сполучник можна використати лише один раз.

бо, щоб, і, а, що

1. Молоденькому вітру здалося, _____ всі хмари він прожене (М. Доленго). 2. Для того є муха на світі, _____ ледарі не спали (Нар. творчість). 3. І хоч січень січе, _____ мені за плечем журавлі журавлять (Б. Олійник). 4. Дуби гойдалися, _____ тремтіли клени (М. Вінграновський). 5. Не плюй у криницю, _____ прийдеш по водицю (Нар. творчість).

II. Підкресліть граматичні основи.

Додаткове завдання

533 Розподілити загадки на групи (з однією граматичною основою та з двома). Виконайте завдання за QR-кодом або за посиланням.

<https://cutt.ly/jYkBBex>

48. Кома між частинами складного речення

ПРИГАДАЙМО. Коли між однорідними членами речення ставимо кому?

534 А. Прочитайте речення. Чи є кома між частинами складних речень? А між однорідними членами?

Складні речення

1. На стовпах гніздяться лелеки, і зеленіє на полях озимина.
2. Сонце піднялося над полями, і вітер колише молоді пагінці кукурудзи.

Речення з однорідними членами

1. Ми вже посадили картоплю і посіяли буряки.
2. Фермер переорав поле й посіяв озимину.

Б. Що з'єднує сполучник *і* в кожному реченні (однорідні члени речення чи частини складного речення)?

В. Зробіть висновок, коли перед **одиничним** сполучником *і* ставимо кому, а коли коми не ставимо.

Розділові знаки

Між частинами складного речення ставимо кому. **Наприклад:**

1. Прилинув вітер, і в нічній хатині він про весняну волю заспівав (Леся Українка).

2. Материнське серце горе закрива, материнське серце щастя на-верта (М. Гірник).

Зверніть увагу!

КОМУ перед **одиничним** сполучником
чи, або, та (у значенні *і*), *і, й*

ставимо

між частинами складного речення

*За бортом ревіло море,
і пароплав здригався
від ударів хвиль.*

не ставимо

між однорідними членами речення

*Шторм збивав пароплав
із курсу та відносив
до берега.*

ПУНКТОГРАМА

Кома між частинами складного речення

535 ЧОМУ ТАК? Прочитайте речення. Поясніть, чому в одних випадках перед сполучником *і* є кома, а в інших – коми немає.

складне речення

однорідні члени

1. Вишні на причілку теж стояли чорні, і над ними гули бджоли (*В. Чемерис*). 2. Уमितе сонце перекинуло свої золоті коси на поля, і вони укрилися пахучою парою (*М. Стельмах*). 3. Ось вперіщив дощ і зашумів над полями, над пасікою (*В. Приходько*). 4. Дорослі чайки ширяли над озером і час від часу приносили пташеняттям смачну рибу (*В. Данилов*).

536 I. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть й обґрунтуйте пунктограму «Кома між частинами складного речення».

1. Місяць в травах росяних купався по степу світилась ковила (*Б. Мозолевський*). 2. Джмелями літаки собі гудуть і джміль до них гуде собі спросоння (*І. Драч*). 3. Папірус білий ліг на цілий світ і пишеться історія зимова (*Г. Дудка*). 4. Учені виявили що в далекому минулому територію нашої країни покривав лід (*П. Клушанцев*). 5. Шлях часом відходив від річки або річка огинала природні пагорби землі й відходила від шляху (*І. Ле*).

II. Як з'єднано частини кожного складного речення?

III. Підкресліть члени речення у двох перших реченнях.

537 I. Утворіть з кожної пари простих речень одне складне й запишіть. Для зв'язку частин використовуйте запропоновані сполучники. Кожен сполучник можна використати лише один раз.

Зразок. *Зі шхуни спустили шлюпку. Матроси попливли до берега. – Зі шхуни спустили шлюпку, і матроси попливли до берега.*

1. Пасажири пере чекають негоду в аеропорту. Їм запропонують місця в сусідньому готелі. 2. Судно́ готове було залишити порт. Море весь день штормило. 3. У Черкасах ішов дощ. Над Львовом світило сонце. 4. Гелікоптер не зможе злетіти. Зранку буде сильний туман. 5. Метеорологи попередили авіадиспетчерів. Очікується заметіль.

II. Обґрунтуйте вживання розділових знаків у записаних вами реченнях.

🔊) **538** Виконайте завдання одного з варіантів.

ВАРІАНТ А. Складіть і запишіть три складних речення про історію вашого міста (села). Два з них мають бути із сполучниковим зв'язком.

ВАРІАНТ Б. Пригадайте й запишіть невелику розповідь (5–7 речень) про історію вашого міста (села) чи про походження його назви. Використайте щонайменше два складних речення.

539 Виконайте тестові завдання.

1. Кому перед сполучником *і* треба поставити в реченні

А Тут мене з дитинства пам'ятають і стрічають радо земляки (М. Луків).

Б Наче вчора бігав я до школи і садив ті вишеньки малі (В. Симоненко).

В Дідусь широко відчиняє ворота і я виїжджаю з подвір'я (М. Стельмах).

Г Тимко взяв косу і хотів шаркнути нею по траві (Г. Тютюнник).

2. Правильно розставлено розділові знаки в реченні

А За човном бігли темні береги, тихо зітхала, і охкала вода (М. Стельмах).

Б Зима вдяглася в білий козушок, і вийшла в парк стежками прогулятись (О. Довгон'ят).

В Вечірні сутінки на землю раптом сіли, і засмутили воду голубу (С. Жуковський).

Г Море ряхтіло сонячними зблисками, і гаряче проміння обсушувало шкіру (З. Мензатюк).

🔊) **540** I. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть граматичні основи.

1. Віти дерев легенько тремтіли і від цього трепету зайнялося і небо і сонячне сяйво і трави (Ірина Вільде). 2. Було після дощу і громовиці плодів солодких в пелену збереш й смакуєш їх, солодких і духмяних а яблука вигупують в саду... (Г. Дудка).

II. Знайдіть метафори.

541 I. Спишіть речення. Розставте пропущені розділові знаки.

1. Оркестр дощу над Моршином замовк і ноти листям сохнуть на березі (М. Боровко). 2. Уже зовсім завесніло уже жайворонки виспівували в полі (Ю. Збанацький). 3. Я б не повірив ніколи що хвиля може піднятися так високо (Е. По). 4. Українці, захистім себе щоби світ вважав нас українцями (А. Бортняк). 5. На зеленій траві білі чайки сидять білі свічі горять на тарелях латать (Д. Павличко). 6. Море лютувало але сила хвиль ще відставала від сили вітру (М. Трублаїні).

II. Перебудуйте усно перше речення на два простих.

III. Доберіть усно спільнокореневі прикметники до виділених слів.

Синтаксичний розбір складного речення

Послідовність розбору

1. Визначити вид речення за метою висловлювання (розповідне, питальне, спонукальне).
2. Визначити вид речення за емоційним забарвленням (окличне, неокличне).
3. Указати, що речення складне.
4. Указати кількість частин, що входять у складне речення.
5. Визначити зв'язок між частинами складного речення (сполучниковий, безсполучниковий).
6. Визначити члени речення.

Зразок усного розбору

Їй шелестить щось яблуня крислата, на вітрі ясен за двором скрипить (С. Жуковський).

Речення розповідне, неокличне, складне, має дві частини, зв'язок між частинами – безсполучниковий. У першій частині граматична основа складається з підмета *яблуня* та присудка *слуhaю*; з другорядних членів є додатки *їй, щось* та означення *крислата*. У другій частині граматична основа складається з підмета *ясен* та присудка *скрипить*; з другорядних членів є обставини *на вітрі, за двором*.

Зразок письмового розбору

*Їй шелестить щось яблуня крислата, на вітрі ясен
за двором скрипить (С. Жуковський).*

Розпов., неокл., складне, 2 частини, безсполучн. зв'язок.

542 I. Випишіть складні речення. Розставте пропущені розділові знаки та підкресліть граматичні основи.

1. Кричали десь над Ніжином сичі і небо в сад обтрушувало зорі (Б. Мозолевський). 2. Прийшла весна шумить Десна та хвилі розганяє (М. Кононенко). 3. Ось налетить вітер і почне безжально зривати осінню красу зажуреного клена (О. Копиленко). 4. Мене водило в безвісти життя та я вертався на свої пороги (Д. Павличко). 5. Щогли соснові гойдають зимові вітри і небо засніжене все напинає вітрила (Г. Дудка).

II. Виконайте письмово синтаксичний розбір двох виписаних складних речень (на вибір).

543 Виконайте тестові завдання до теми «Складне речення» (перейшовши за QR-кодом, спочатку натисніть кнопку «Тестування»).

49. Речення з прямою мовою

544 А. Прочитайте речення, у кожному з яких виділено пряму мову. Інша частина речення – слова автора.

1. У давнину говорили: **«Якщо на хаті звив гніздо лелека, то в родині буде лад».**

2. **«А тепер берімося до діла»**, – весело запропонував Марк.

Б. Визначте, де в реченнях стоять слова автора (перед прямою мовою чи після неї).

В. На основі спостереження зробіть висновок про особливості будови речень із прямою мовою.

Пряма мова та слова автора

Пряма мова – це точно відтворене висловлення певної особи, передане від її імені. Слова, що вказують, кому належить пряма мова, називають **словами автора**. Вони можуть стояти перед прямою мовою або після неї. **Порівняймо:**

1. **Максим Рильський писав: «Усі слова – співучі струни, коли під майстровим смичком».**

2. **«Усі слова – співучі струни, коли під майстровим смичком»**, – писав Максим Рильський.

Інтонція

В усному мовленні пряму мову вимовляємо повільніше й вищим тоном, ніж слова автора. Слова автора після прямої мови читаємо швидше й трохи зниженим голосом. Між словами автора й прямою мовою робимо паузу.

545 І. Знайдіть у реченнях слова автора й пряму мову. Визначте, де стоять слова автора – перед чи після прямої мови.

1. **«Дідусю, відпочиньте вже»**, – сказав Андрійко (Л. Вишневецький). 2. У кожній родині змалечку казали дитині: **«Не кидайся хлібом, він – святий»** (Із журналу). 3. Промовила конвалія: **«Прощай,**

гаю милий!» (*Леся Українка*). 4. Іду та людей питаю: «Де тут дороба до рідного краю?» (*В. Симоненко*).

II. Прочитайте виразно речення вголос, правильно їх інтонуючи.

Розділові знаки

На письмі пряму мову завжди беремо в лапки, а перше слово пишемо з великої букви.

Якщо слова автора стоять ПЕРЕД прямою мовою, то після них ставимо ДВОКРАПКУ	Онук похвалився дідусеві: «Я навчився плавати». Бабуся питає: «А хто допоможе мені води принести?»
Якщо слова автора стоять ПІСЛЯ прямої мови, то перед ними ставимо КОМУ (знак питання або знак оклику) і ТИРЕ	«Я навчився плавати», – похвалився онук дідусеві.
Слова автора після прямої мови починаємо з малої букви	«А хто допоможе мені води принести?» – питає бабуся.

Речення з прямою мовою можна зобразити за допомогою таких схем:

1. А: «П».   2. А: «П?»   3. «П», – а.   4. «П?!» – а.
(П – пряма мова; А, а – слова автора.)

ПУНКТОГРАМА

Розділові знаки в реченні з прямою мовою.

546 I. Спишіть речення, ставлячи пропущені розділові знаки. Укажіть пряму мову. Обґрунтуйте вживання розділових знаків.

1. Шепоче хвиля хвилі На берег подивись, це знову ночі білі в Одесі почались (*А. Качан*). 2. Я крикнув журавлю Візьми мою журу! (*Л. Горлач*). 3. Вовк у лося запитав Ти чому рогатий став (*Є. Гуцало*). 4. Буде добра каша каже бабця наша (*А. Камінчук*).

II. Накресліть схеми речень із прямою мовою.

547 I. Перебудуйте речення так, щоб слова автора стояли після прямої мови, і запишіть. Порівняйте вживання розділових знаків у поданих і в перебудованих реченнях.

1. Усміхнувшись, гукнув подорожній: «Здоровенькі були, пастушки!» (*В. Скомаровський*). 2. Кожен куцик і стежка мов говорять мені: «Ти у рідному домі, у своїй стороні» (*А. Камінчук*). 3. Поле каже: «Я зеленію, бо засіває мене праця людська» (*В. Сухомлинський*). 4. Ми спитали соловейка навесні: «Ти для кого так виспівуєш пісні?» (*Н. Мельниченко*).

II. Обґрунтуйте орфограми у виділених словах.

«) 548 Складіть і запишіть два речення з прямою мовою на тему шкільного життя. Побудуйте схеми цих речень.

549 **ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ.** Перебудуйте подані речення на речення з прямою мовою і запишіть. Хтось із вас має ставити слова автора перед прямою мовою, а хтось – після. Використовуйте наведені в рамці дієслова. Перевірте одне в одного правильність виконання.

Зразок. *А хто свою мову забуде, той серце забуде своє (В. Сосюра).* – «*А хто свою мову забуде, той серце забуде своє*», – писав В. Сосюра.

казав
писав
вказав
стверджував
переконував

1. Найбільше і найдорожче добро в кожного народу – це його мова (*Панас Мирний*). 2. Нападати на мову народу – це означає нападати на його серце (*Г. Лаубе*).

І ТАКЕ БУВАЄ

Хто зможе записати подане речення так, щоб дванадцять балів отримав Сергій, а не Світлана, змінюючи при цьому лише розділові знаки? Змінювати форму слів, міняти їх місцями, а також додавати нові слова не можна.

Учителька сказала: «Світлані ставлю дванадцять балів. Сергію, а тобі потрібно ще раз повторити тему».

«) 550 Перебудуйте подані речення на синонімічні з прямою мовою і запишіть. Накресліть схеми двох речень із прямою мовою (на вибір).

Зразок. *Хвалилася кобила, що з возом горшки побила.* – *Хвалилася кобила: «Я з возом горшки побила».*

1. Давня мудрість учить, що не потрібно робити іншому того, чого не хочеш, щоб робили тобі. 2. Калина хвалилася, що вона з медом солодка. 3. Обіцяв горщик, що розіб'є казана. 4. Юрко радісно вигукнув, що його мама найкраща.

«) 551 Складіть і запишіть невелику розповідь (5–7 речень) на одну з поданих тем. Використайте 2–3 речення з прямою мовою.

Теми: «Як ми їздили відпочивати», «Мій вихідний», «Як ми готувалися до свята», «Чого навчила мене моя тренерка», «Чого навчив мене мій тренер».

552 Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. У яких реченнях є звертання?

1. Готові, капітане? ледь чутно запитав помічник (*М. Кідрук*).
2. Ромка захоплено вигукнув От спасибі, що врятували! (*В. Нестайко*).
3. Дружній череді вовк не страшний часто говорив батько (*М. Но*).

мис). 4. Я нахилився до Тусі й запитав Слухай, а ти собак боїшся? (В. Нестайко). 5. Я сказав Сонце, сонце! Уділи мені живущої води... (В. Свідзинський).

Додаткове завдання

553 Розподілити речення з оповідань Г. Тютюнника за схемами. Виконайте завдання за QR-кодом або за посиланням.

<https://cutt.ly/MYkV3pt>

50. Діалог

 554 Прочитайте текст. Хто бере участь у розмові? Простежте, як передано на письмі слова кожного учасника спілкування, які розділові знаки вжито.

ТІКАЄ

Прогулюючись біля річки, Олесь із Галинкою, мабуть, уперше побачили тренувальний катер зі спортсменом на водних лижах.

– Поглянь, катер мчить, як вихор! – вигукнула, дивуючись, дівчинка.

– Бо ж тікає, – переконливо пояснив Олесь.

– Від кого?

– А від того дядька, що женеться за ним на лижах...

Поняття про діалог

Різновидом прямої мови є діалог.

Діалог – це розмова двох або кількох осіб.

Діалогічне мовлення складається з окремих реплік і може супроводжуватися словами автора.

Репліка – це фраза (слова) кожного учасника діалогу.

Розділові знаки

На письмі кожну репліку пишемо з **нового рядка**. Перед нею ставимо **тире**. Якщо є слова автора, то ставимо ті самі розділові знаки, що й у реченні з прямою мовою, але без лапок. **Наприклад***:

– **Дядьку Іване! Ось подивіться, що я купив**, – показує Борис сусідові новий футбольний м'яч.

Почухав потилицю сусід та й каже:

– **Що ж, треба, виходить, і мені терміново купувати.**

– **Теж м'яч?**

– **Та ні, треба купити скло на запасні шибки для вікон.**

* У цьому діалозі пряму мову виділено синім кольором.

555 ПОПРАЦЬОУЄТЕ В ПАРАХ. І. Прочитайте за особами гумористичний діалог-розпитування. Скільки реплік належатиме кожному з вас?

НЕ ТЕ СКАЗАВ

Сашко пробігав з дітлахами до самісінького смерку й не вивчив уроків. А наступного дня вчителька викликала його до дошки. По-стояв Сашко біля столу та й каже:

– Я не вивчив урок...

– Чому?

– У нас удома нещастя...

– Яке?

– Захворіла мама.

– Захворіла? Коли?.. – здивувалася вчителька. – Я ж її вчора в кінотеатрі бачила.

«Ех! – спаленівши від сорому, подумав Сашко. – Не те сказав. Треба було про бабусю сказати. Вона рідко в кіно ходить» (Б. Крекотін).

II. Обґрунтуйте вивчені пунктограми.

556 I. Прочитайте діалог. З'ясуйте, чиї судження, твердження містять суперечливу інформацію*. У чому це виявляється? Свідомо чи випадково, на вашу думку, хлопчик про одне й те саме говорить протилежне?

Олег – Яка чудова зима! Як гарно сипле сніг! Це моя улюблена пора року.

Ігор – Так, стільки багато снігу! А ось і Мирослава. Ходімо разом кататися на санчатах.

Олег – Та я вже замерз: дві години на вулиці. Узимку ж довго не погуляєш. Не те, що влітку. Його я люблю найбільше.

Ігор – Гарзд, до зустрічі.

Олег – Побачимося завтра в школі.

II. Укажіть у діалозі репліки. Чи кожна з них подано з нового рядка? Який розділовий знак вказує на початок реплік?

III. Визначте, які види речень за метою висловлювання та інтонаційним забарвленням ужито в діалозі.

* Суперечність інформації – це наявність в інформації тверджень, суджень, фактів, які заперечують якісь інші твердження, судження, факти.

«») **557 ПОПРАЦЬОУТЕ В ПАРАХ.** Складіть і розіграйте діалог-розпитування (5–6 реплік), можливий в одній із поданих ситуацій. Пам'ятайте, що найбільш повною і самостійною є перша репліка. Наступні доповнюють одна одну.

Ситуація А. Ви хочете з'ясувати, як виконати домашнє завдання з математики.

Ситуація Б. Ви хочете дізнатися, як зробити селфі й зберегти фото в телефоні.

Ситуація В. Ви хочете дізнатися, як спекти торт.

Ситуація Г. Ви хочете дізнатися, як обрати морозиво в магазині.

558 I. Спишіть, розставляючи пропущені розділові знаки в діалозі (діалог виділено курсивом).

А ЩО ТАМ ЗА ЛІСОМ?

Мені пригадується весняний день. Сяє сонце, ласкавий вітерець шепоче в листі дерев. Переді мною – зелені лани. На обрії – ліс.

А що там за лісом? – питаю старшого брата.

Поля, села. А там знову ліс – каже брат.

А за тим аж лісом – що там?

Дніпро. Велика наша ріка Дніпро.

А за Дніпром що?

Знову поля, села, ліси.

Це було для мене найбільше відкриття світу... Мене зворушило, що така велика, багата Україна (*В. Сухомлинський*).

II. Визначте зачин, основну частину й кінцівку тексту. Яка його основна думка?

III. Прочитайте вголос діалог, дотримуючись правильної інтонації.

559 I. Розгляньте фото. Опишіть мовленнєву ситуацію, зображену на кожному з них.

II. Складіть і запишіть невеликий діалог, можливий в одній із зображених на фото ситуацій (на вибір).

560 Напишіть невелике оповідання або казку (8–10 речень) за поданим початком, увівши діалог.

Василь і Таня пішли в ліс по ягоди. І хоч їм здавалося, що вони трошки походили, але незчулися, як почало вечоріти. Тільки тоді діти побачили, що вже блукають у незнайомому місці...

Готуємося до тематичного оцінювання

1. Звертання є в реченні

А Настали осінні, тихі та сумні дні, коли сонце світить і не гріє (*С. Васильченко*).

Б Замело снігами полтавські села та хутори (*І. Цюпа*).

- В Намалюй, зимова нічко, білосніжні сні (З. Мороз).
Г Хтось, може, винен перед ними (Л. Костенко).
2. Однорідні члени є в реченні
А Десь там матуся в обіймах втоми виходить зустрічати мене на шлях (О. Довгон'ят).
Б Схилились вишні в розпачі німім і роняють цвіт весільний у калюжу (Л. Гудзь).
В Дзвенить у зорях небо чисте, палає синім льодом шлях (Д. Павличко).
Г Повітря склом виблискує ламким, і тиша ніжно дзвенить над полями (М. Рильський).
3. Складним є речення
А Засинає місто після праці під нічною ковдрою (М. Боровко).
Б І земля, і вода, і повітря – все послуло (М. Коцюбинський).
В На воді лежали широкі темно-зелені листки латаття, а поміж них жовтіли голівки лілей (Д. Ткач).
Г Падала водяна лавина, розплющувалася об асфальт (Є. Шморгун).
4. Пунктуаційну помилку допущено в реченні
А Осінь ходить по краю, та виганяє птиць із гаю (Нар. творчість).
Б Сміються в сонці золотому річки, і села, і поля (Олександр Олесь).
В Осінній сад ще яблучка глядить, листочок-два гойдає на гілляках (Л. Костенко).
Г Здрастуй, моя прадідівська хато (О. Білаш).
5. Вставне слово (сполучення слів) є в кожному реченні, ОКРІМ (розділові знаки пропущено)
А Напевно всім доводилося спостерігати за красою ранкового неба.
Б Мабуть на центральних вулицях міста знову будуть затори.
В Погода за вікном говорить, що настала глибока холодна осінь.
Г На жаль на центральних дорогах буває велике скупчення автотранспорту.
6. Кому потрібно поставити перед виділеним сполучником у реченні
А На вечірньому небі потьмяніли й щезли сріблясті зірки (М. Стельмах).
Б Роман прислухається і до пісні і до народження чогось нового (О. Гончар).
В Любив дід гарну бесіду й добре слово (О. Довженко).
Г Для письменника все має вагу: рядок народної пісні чи сторінка літопису... (О. Гончар).
7. Двокрапку перед однорідними членами потрібно поставити в реченні
А Весь зелений степ і синє кругле небо заливало проміння гарячого, золотого сонця (І. Нечуй-Левицький).

- Б Усе набуває особливого значення в цьому храмі зимового дня і порожня дорога в полях, і самотня тополя (В. Дрозд).
- В Видатне минуле, розмаїття сьогоднішнього, таємниче майбутнє усе підвладно розуму людини (А. Коваль).
- Г Важко повірити, що на місці цього чарівного парку була тільки хата та чумацька криниця (О. Олексенко).
8. Правильно розставлено розділові знаки в усіх реченнях, ОКРІМ
- А Шумлять столітні дуби, тихо шепоче очерет навколо рукотворного ставка (О. Олексенко).
- Б І досі тут ростуть ровесники парку: дуб звичайний та червоний, тюльпанове дерево, модрина польська (Р. Маленков).
- В Колись давно в село прийшов бідний чоловік, і попросив у заможного господаря хліба (В. Кириловець).
- Г Майже три десятки великих, середніх і зовсім малих озер розкинулися на просторах... (М. Цюп'ях).
9. Уявіть, що хтось із ваших рідних, знайомих щойно повернувся з магазину. Складіть і запишіть діалог відповідно до цієї ситуації (4–6 реплік).
10. Перебудуйте подане речення на речення з прямою мовою.
Бабуся попросила Богдана принести води з криниці.

Проект

Учні та учениці вашого класу мають підготувати гру «**Найрозумніший**».

Тема гри «*Синтаксис і пунктуація*».

Об'єднайтеся в такі групи:

- ❖ *мовознавці* (добирають для гравців запитання і завдання з теми);
- ❖ *гравці* (2–3 команди);
- ❖ *ведучий (ведуча)* (проводить гру відповідно до правил);
- ❖ *журі* (оцінюють відповіді команд, визначають переможців);
- ❖ *актори* (готують та озвучують цікаві повідомлення про мову під час рекламних пауз, розігрують гумористичні діалоги).

Проведіть гру у вільний від уроків час. Запросіть учнів та учениць інших класів, учителів і вчительок, батьків.

ЗМІСТ

ФОНЕТИКА. ГРАФІКА. ОРФОЕПІЯ. ОРФОГРАФІЯ (продовження)

27. Чергування голосних звуків	3
28. Чергування приголосних звуків	6
29. Чергування [у] – [в], [і] – [й]	9
30. Уживання прийменника <i>з</i> та його варіантів <i>із, зі (зо)</i>	13
Готуємося до тематичного оцінювання	15
31. Позначення м'якості приголосних на письмі. Правила вживання м'якого знака	16
32. Сполучення букв <i>йо,ьо</i>	21
33. Уживання апострофа	23
34. Подвоєння букв на позначення збігу однакових приголосних	27
35. Подвоєння букв на позначення подовжених приголосних	30
Готуємося до тематичного оцінювання	35

ВІДОМОСТІ ІЗ СИНТАКСИСУ ТА ПУНКТУАЦІЇ

36. Словосполучення	36
37. Граматична помилка в словосполученнях	41
38. Речення, його граматична основа	43
39. Види речень за метою висловлювання та емоційним забарвленням	48
40. Додаток	52
41. Означення	55
42. Обставина	59
Готуємося до тематичного оцінювання	62
43. Речення з однорідними членами	64
44. Узагальнювальне слово в реченнях з однорідними членами	68
45. Звертання	73
46. Найбільш уживанні вставні слова та сполучення слів	76
47. Складне речення	80
48. Кома між частинами складного речення	83
49. Речення з прямою мовою	87
50. Діалог	90
Готуємося до тематичного оцінювання	92

Словничок
синонімів

<https://cutt.ly/dQCP957>

Словничок
паронімів

<https://cutt.ly/iQCP57T>

Заболотний О.В.

З-12 Українська мова : навч. посіб. для 5-го кл. У 4 ч. :
Ч. 3–4 / Олександр Заболотний, Віктор Заболотний, Те-
тяна Попова. – Київ : Генеза, 2022. – 96 с. : іл.
ISBN 978-966-11-1272-7
ISBN 978-966-11-1274-1 (Ч. 3–4)

Посібник підготовлено для забезпечення пілотних 5 класів
навчально-методичними матеріалами з метою продовження
реалізації реформи «Нова українська школа».

Частини 3–4 призначено для організації роботи з вивчення
курсу «Українська мова» у січні – травні.

УДК 811.161.2(075.3)

Навчальне видання

ЗАБОЛОТНИЙ Олександр Вікторович
ЗАБОЛОТНИЙ Віктор Вікторович
ПОПОВА Тетяна Дмитрівна

УКРАЇНСЬКА МОВА

Навчальний посібник для 5 класу
закладів загальної середньої освіти, які беруть участь в інноваційному освітньому
проєкті всеукраїнського рівня за темою «Розроблення
і впровадження навчально-методичного забезпечення для закладів загальної середньої
освіти в умовах реалізації Державного стандарту базової середньої освіти»
у 2021/2022 навчальному році

Частини 3–4

Схвалено для використання в освітньому процесі

Відповідальна за випуск *Наталія Заблоцька*. Редактор *Ірина Коваленко*.

Обкладинка *Олександра Павленка*.

Макет, художнє оформлення, комп'ютерна обробка ілюстрацій *Олени Мамаєвої*.

Комп'ютерна верстка *Наталії Музиченко*. Коректор *Олена Симонова*

У навчальному посібнику використано ілюстративний матеріал з відкритих джерел інтернету,
зокрема сайтів vecteezy.com, depositphotos.com. Усі матеріали в навчальному посібнику
використано з навчальною метою відповідно
до законодавства України про авторське право і суміжні права.

Формат 84×108/16. Ум. друк. арк. 7,8. Обл.-вид. арк. 7,02.

Тираж 5 021 пр. Вид. № 2269. Зам. № 21-12-0105

Видавництво «Генеза», вул. Тимошенка, 2-л, м. Київ, 04212.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 5088 від 27.04.2016.

Віддруковано у ТОВ «ПЕТ», вул. Максиміліанівська, 17, м. Харків, 61024.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 6847 від 19.07.2019.